

A barátság, mely bennünket, Antus Kálmánt, az öreg festőt és engem összeköt, különleges barátság. Bár hónapokig, sőt olykor egész éven át se látjuk egymást, tudom, mint ahogy ő is tudja, hogy számíthatunk egymásra. Kölsönösen biztosak vagyunk egymásban. Akármilyen nagy szünetek után találkozunk is, első pillanattól kezdve azzal a meghittséggel vagyunk együtt, mintha csak tegnap hagytuk volna abba bizalmas beszélgetésünket. A mi viszonyunk már rég nem szorul ápolgatásra, magától értetődően tartozik hozzá életünkhöz, hallgatólagosan építünk rá, miközben kölsönösen tiszteletben tartjuk egymás életmódját és szokásait, az egymás külön, öntörvényű életét. Velem ellentétben, akinek pihenéshez a magam csigaháza és mindenekelőtt csend kell, öreg barátom, Kálmán azok közül való, akiknek az erőgyűjtéshez, egyedüllétük élvezéséhez az kell, hogy hangzavar, mozgás és láрма, társaság legyen körülöttük.

A szilveszter réges-régóta a legháborítatlanabb, legkedvesebb estém. Kint az utcák a késő hajnali órákig visszhangosak, ismerőseim magánlakások társas összejövetelein és különböző rendezvényeken szórakoznak, a magamfajta öregember a maga csendes szobájában mintha így magában különleges biztonsággal, úgyszólván szabadságon volna. Ezúttal azonban az év utolsó napján este kilenc óra tájban rám csöngött a telefon. Az én öreg festő barátom hívott fel. Arra kért, hogy induljak hozzá, töltsük együtt a szilvesztert. Nyomatékosan, sürgetően hívott.

— Miért? Történt valami? — kérdeztem.

— Gyere, fontos — mondta.

— Fontos? — ismételtem kelletlenül.

— Nekem nagyon fontos — válaszolta. — Kérlek, tedd meg.

Kálmán barátomnak, az öreg festőnek zágrábi műtermében régi és új ismerősök együtt búcsúztunk tehát az 1964. esztendőből. Magáról a szilveszteri mulatságról mincs mit mondanom. Olyan volt, mint amilyen az ilyesmi már lenni szokott. Azzal a súlyosbító különbséggel, hogy a meghívottak listája meglehetősen szerencsétlenül volt összeállítva: foglalkozásra és érdeklődésük körét tekintve annyira különböző párok és magányosok, oly szerfölött tarka társaság, hogy meghitt együttlét helyett csak afféle összevissza tereferéig jutottak el. Persze, az alkalomnak megfelelően lármásan, de a harsány jókedv ellenére is, közös témát nem lelő, ivással és tánccal csak részben enyhített fárasztó csapongással.

Nem sokkal éjfél után már el is oszlott a vendégsereg. Voltak, akik már jóval előbb is, nyilván vidámabb tanyát keresve, odébbálltak.

— Az embert, úgy látszik, semmi se tartja annyira fogságában, mint az a vágya, melyet nem valósíthat meg. S az eszmény, melyhez képtelenek vagyunk hűnek lenni, hűtlenségünkől glóriafényben ragyog. Belevilágít, mint valami transzcendens igazság a cudarul kúszó-mászó hétköznapijaink sötétjébe.

Ismertem öreg barátomnak ezt a szokását. Magában hosszan medítál, ki tudja mióta morfondíroz, hogy aztán egyszerre hangos szóval folytassa. Jóval közelebb hetvenedik, mint hatvamedik életévéhez, ugyanaz a zaklatott, heves kielégületlenség csillogott a még mindig nem egészen ősz, busa szemöldök alatt mélyen bennülő, nyugtalanul vizsgálódó sötét szemében, mint akkor régen Párizsban, ahol először találkoztunk. Haját egész rövidre nyírva viselte, mint akkor is, amikor az még sokkal sűrűbb volt. Magas és sovány alakja is változatlanul szálfa egyenesen és kemény határozottsággal mozgott. Első látásra inkább civilbe öltözött katonatiszt, mintsem művész benyomását tette; a duzzadt ajkát szigorúan vékony vonalra szorította össze, mint aki elszántan őriz valami titkot. Két tenyerét is a feltűnően hosszú, ideges ujjjaival általában feszesen illesztette combjához, mint akinek vigyáznia kell, hogy el ne árulja magát kezének egy önkéntelen mozdulatával. Afféle önvédelem lehetett ez, mert nemigen találkoztam emberrel, aki természete szerint nyílt szívűbb és kinek a közlés annyira életszükséglete lett volna, mint épp ennek a szembetűnően magányos lénynek. Most is úgy járatta körül tekintetét a hosszú, fehérén terített asztalon, az ételmaradékos tányérok, palackok, poharakon, cigarettavégekkel tele hamutartókon, az üresen maradt székek összevisszaságán, mintha a saját műtermében odavetődött tétova idegen volna.

Mintha attól tartana, hogy magára hagyhatnám, hirtelen kinyújtotta kezét, és marasztalóan markolta meg csuklómat.

— Neked még sokáig itt kell maradnod velem. Annyi mindent szeretnék tőled kérdezni, — illetőleg tudom én azt jól, hogy senki, te se tudhatsz a kérdeznivalóimra feleletet adni, de legalább ketten együtt gondolkozzunk el rajtuk. Még sohasem eszméltem rá úgy, mint épp ma, hogy mennyire öreg vagyok és hogy öregnek lenni ennyire reménytelen állapot!

Ez a vallomás majdnem segélykiáltásként hangzott. Semmiképp se illett hozzá. Épp ő volt az az ember, aki mintha képtelen lett volna a kifáradásra. Híres volt a munkabírásáról. S még inkább arról, hogy amint elkészült egy-egy képével, az az ő szemében érdektelenné vált, sőt, igen gyakran, függetlenül attól, hogy tanítványai és tisztelői lelkenedve fogadták, az ő számára hamarosan kellemetlen látvány lett, mint valami meghíusult nagy szándék, mint személyes kudarc látható emléke. Sose folytatta azzal, ami új irányt előző képe sejtetett; mindig újra elképesztően rácáfolt azokra a híveire, akik azt hitték, hogy magukénak vallhatják. A saját műveivel való elégedetlensége, a csalódás, amit neki az elkészült kép jelentett, nem csüggesztette, hanem újabb munkára tüzelte. Egy-egy képéhez úgy fogott hozzá, mint aki döntő ütközetre készül fel. S nap nap után töretlenül és úgy kezdte előlről, mintha csak kezdené mesterségét s mintha a hosszú évtizedek már nem mögötte, hanem még mindig, változatlanul, előtte állnának.

Elfoglaltam a helyet, melyet a hintaszéken mutatott nekem, miután azt előbb úgy fordította meg, hogy háttal legyen a nagy asztalnak. Körültapogattott, mintha így próbálna megbizonyosodni arról, hogy csakugyan igazat mondok és csakugyan jól helyezkedtem el a hintaszékben. Eloltotta a nagy villanyt, s buzgólkodva egy oldalt világító, kis asztali lámpával ügyekezett otthonossá tenni nekem műtermének ezt a kiválasztott sarkát.

— Te is elég öreg vagy ahhoz, hogy már téged is foglalkoztasson a kérdés, amitől különösen ma nem tudok szabadulni — folytatta, miközben körülöttem szorgoskodva asztalkát tolt elém cigarettával, italokkal és poharakkal. — A vendégeimmel se tudtam úgy törődni, mint kellett volna. A hír járt a fejemben, amit közvetlenül a vendégek jövevele előtt, este nyolc órakor hallottam a rádión. Várj, hallgass csak meg.

Még motozott körülöttem, magának is széket húzott a közelembe, de mindjárt aztán nyughatatlanul, az ő katonás kemény lépéseivel elkezdte a fel-alá járást, hogy közben, mintha ütemes lépéseivel gyúrné le izgalmát és érlelné a gondolatait, meg-megálljon szemben velem.

— Rájöttem, épp az este lett előttem döbbenetesen világossá: öregnek lenni azt jelenti, hogy sok mindenkit kell túlélni. Ki mindenkit! Ki mindenkinek nem lehet soha többé semmit se megmondani! Ki mindenkítől nem lehet többé semmit se megkérdezni! Persze, ha élne, talán amikor se mondanék neki s akkor se kérdeznék meg tőle semmit. De az más. Más, mint ez, ez a soha-többé-nem-lehet. Túlélni! Akit túléltünk, az pusztá találgatásra kényszerít, az tanácstalanságba taszítva hagyott bennünket magunkra. Végleg.

— Mi az a hír, amiről az este a rádióból értesültél s ami miatt — mert nyilván, amiatt — nekem telefonáltál? — szólaltam meg, illetőleg szoltam utána, mert folytatta energikus sétáját, majd kétségtelenül csak azért, hogy valamit tegyen, háttal nekem szórakozottan valami céltalan ralkogatásba fogott a nagy asztal melanholikusan feleslegessé vált palackjai és a lezajlott és nem éppen sikerült szilveszteri multság egyéb kellékei között.

— Tudod — szólalt meg előttem teremve —, körül-körülnézek, és már alig akad, akinek nem bizarr érdekesség, hanem színtén személyes emlékek sorozata, saját hegetlen sebeit, személyes történetét is jelenti az, ami nekem, nekünk ebben a mi iszonyatosan forgatagos életünk túlszűfolt kalendáriumában a dátum és dátumok. Tudod, kezdem hinni, hogyha egyáltalán ráeszmél, akkor csak utólag eszmél rá az ember, hogy volt életében egy pillanat — s ráeszmél talán arra is, hogy melyik volt az a pillanat —, mely meghatározta egész további élete útját, és végső fokon eltorlaszolt előle, megghiúsított, járhatatlanná tett neki minden más utat. Az a pillanat annak idején tán ártalmatlannak látszott. Epizódnak, kalandnak. Az évek és évtizedek, miket az ember azután él, lehetnek öntudatlan kísérlet a következőkények előadására, lehetnek ösztönös küzdelem a konzekvenciák levonása ellen, küzdelem a menekvésért. Közvetlenül vagy közvetve azonban a keresett vagy meglett ideiglenes kibúvó is épp annak az egyszeri sorsdöntő pillanatnak az okozata. Ha csak az ember kellő ideig él, akkor elháríthatatlanul azé a bizonyos pillanaté lesz a döntő szó, annak a pillanatnak a sodrása kerekedik felül. Ne türelmetlenkedj, kérlelt aggódalmasan és

feleslegesen, mert hisz semmi jelét se adtam türelmetlenségemnek. Az ő jellegetes mozdulatával fogta át csuklómát, hogy aztán a kérdéssel folytassa: — Mit gondolsz, van-e sok olyan ember, akit a kérdésre, hogy tudatos szándékainak, elhatározásának, célkitűzéseinek döntő szerepe volt-e abban, hogy az lett belőle, aki lett — erre készültek-e, akarták-e, hogy azzá legyenek, amivé lettek? —, sokan vannak-e, kik erre a kérdésre alapos meggondolás után, egyszerűen és határozottan igennel felelhetnek?

Így, ahogy egész hosszában kiegyenesedve, fejét kissé hátnavetve, két könyökét magához szorítva állt előttem, nem is annyira rám, mint inkább mozdulatlanul, a fejem fölött a távolba tekintve, a mély, de rekedtes hangon feltoluló szavakkal olyan volt, mint akiben régóta gyűlt fel a szemrehányivaló, s most valami ismeretlen hatalommal szál pörbe. Felelősségre von, panaszt tesz, és vádol — keserűséggel, mely reménytelen és eleve rezignált.

Hirtelen közel hajolt hozzám, s mint aki titkot bíz rám, hangját halkítva folytatta:

— Nézd meg a Rembrandt öregemberét. Rembrandt, ő nagyszerűen, fenemód értett hozzá. De még ő se, senki, de senki se eléggé. Magamfajta meg legeslegjobb esetben csak afféle nagyon igyekvő kontár vagyok, de olyan kontár, aki rémítően látja, hogy mi mindent kellene tudnia annak, aki manapság, igen, ez fontos, aki manapság festő, mai festő. Színek és formák nyelvén jeleníteni meg ezt az érzékelhető világot, az apokalipszis mai óráiban az apokalipszis mai óráit. És ezt minden részletben és egyben egyetlen, minde részletet magában foglaló szintézisben. Azaz tudni kellene portrét festeni, semmi mást, csak portrét, maist és öregemberét. De úgy, hogy megjelenítsd, láthatóvá tedd modellednek vadul valószínűtlen és egész átélt életét. Hogy vizionáriusan érzékelted, láthatóvá tedd a hamuszürkében, az öreg arcon keresztül mindazt, aminek a néma arc csak efféle kiszikkadt rejtjele. Lehetetlen? Eddig is úgy volt: a művészet mindig kiharcolt győzelem afölött, ami eddig lehetetlen volt. Michelangelo és Van Gogh is lehetetlen volt mindaddig, míg el nem jött Michelangelo és amíg nem vett ecsetet a kezébe Van Gogh. A lehetetlen csaló látszattá válik, amint megjelent a művész. De ehhez nem magamfajta igyekvő kontár, hanem olyan valaki kellene, aki feltalálja a mai festészet művészetét.

Ekkor már megint fel-alá járt, de közben a mélyen bennülő fényes sötét szemével kutatva állapodott meg rajtam. A lázas figyelem, melyel fűrkészett, idegesíteni kezdett, és kényszeredetten nevettem el magam:

— Csak nem bennem látod a modellt a te portrézandó imaginárius vénemberedhez?

Mint kiderült, más volt az, amit velem kapcsolatban mérlegelt.

— Jobb volna, ha festő tudná valami módon megformálni az ilyen látomásos portrét. De ha nincs festő, aki képes rá, talán valóra válhatná költő. A szó titkokat megjelenítő erejével. Nagyszerű téma volna, hidd el. Nem próbálnád meg? — s mint aki épp most talált rá arra, amit hiába keresett, fellelkedve figyelmeztetett. — Jól figyelj ide, a téma a legmaibb, esszenciálisan a ma témája.

Sokszor megesett már velem, hogy beszélgetés közben valakinek az az ötlete támadt, hogy valami érdekes témát kínáljon nekem megírásra

és az ötleten felbuzdulva, mindjárt bele is fogjon egy történet elbeszélésébe, amit hallott, vagy ami övele magával esett meg. Az ilyen ajánlat mindig elkedvetlenít. Ezúttal is a puszta ajánlat hallatára, zsilbasztó fáradtság lett úrrá rajtam. Kellemetlenül érintett, hogy még az olyan művészember is, mint ez az én Kálmán barátom, az írói műhelyt afféle gépezetnek véli, melynek nem hiányzik más, mint feldolgozásra alkalmas, „érdekes” vagy „esszenciálisan mai téma”, nyersanyag. Mintha volna banalitás, ami nem érdekes és nem esszenciálisan mai!

— Te se tudnád — mondtam hát neki —, hogy az író nem témában szűkölködik. Ha szűkében van valaminek, az egyes-egyedül a vállalkozó kedv, hogy mindenkivel, mindennel és főleg magamagával viadalra keljen. Aminek szűkében lehet, az a vállalkozó elszántság, amit — a sebekben való vájkálásnak, a rafinált önmarcangolásnak az a bizonyos neme — az írás, az írói alkotás követel meg. Még nem volt költő, aki a mondanivalójából és nem a dühéből fogyott volna ki, abból a mindent szóvá tenni akaró dacos vágyból, a kimondásnak, abból a feltétlen szenvedélyéből, szóval épp abból, ami költővé tette.

Legjobb barátok között is előfordulnak időnként kisebb-magyobb félreértések, súrlódások, múló elhidegülések; öreg festő barátom és köztem azonban, bár több évtizede ismertük egymást, semmi hasonlóra se tudok visszaemlékezni, kivéve azt az egy szokását, melyet mindig is nehezen viseltem el. Különc mániákus természet volt mindig is, s talán ezért csak ritkán volt képes valóságos párbeszédre. Ha valamely probléma, elképzelés, terv foglalkoztatta, szaggatottan, csapongóan ugyan, de a maga módján nyílt szívű, sőt hevesen közlékeny volt irányomban. A kérdéseket, amikkel vívódott, ki-kimondta hangosan is, mintha izgatná, kívánná, hogy hallja tőlem, hogy mit gondolok én. Valójában azonban ilyenkor nem került sor beszélgetésre; a szó elment a füle mellett, s ha látszólag figyelmesen is, sötét szemével szinte falánkul hozzám tapadva leste is a szavamat, valójában kizárólagosan és teljesen elfoglalta a magában némán vagy esetleg hangosan folytatott monológja.

Most is észrevettem, hogy ezúttal megint nem is hallja, hogy mit beszélek hozzá, s önkéntelenül is ingerülten szakítottam félbe magamat, és türelmetlenül szóltam rá:

— Mondtad, hogy hírt hallottál, ami megrázott. Hogy mit, azt még mindig nem közölted.

Nagy sietséggel, helyeslően bólintott, majd hosszú lábait kinyújtva, helyet foglalt velem szemben a zsámolyon. Még mindig képtelen volt azonban, hogy egyetlen kanyarral elhagyja gondolatainak eddigi kerékvágását.

— Te... te biztosan át tudod érezni, hogy miről van szó — s szinte rábeszélően, hízogó bizalommal hajolt egész közel hozzám. — Jól emlékszem én a kettőnk párizsi sétáira. Emlékszem, szeretted meglesni járókelők beszélgetését és kitalálni a metróban, hogy milyen viszonyban vannak emberek, akik velünk utaztak s a vendéglőben, hogy mi-félék, akik a szomszéd asztalnál ülnek. Hogy unják-e, becsapják-e, valóban szeretik-e egymást, vagy csak úgy tesznek. Emlékszel-e te is arra a borzongató kíváncsiságra, amit bennünk, a késői órákban bandedukoló idegenekben ébresztett a külvárosok leeresztett ablakredőnyeinek kiszűrődő világosság vagy a zárt, már sötét ablakok áthatolhatatlan, kiközösítő szigorúsága? De egyre nem gondoltunk akkor, arra az egyre,

amit legalábbis én most már mindinkább hinni kezdek: ha az emberek megállnának, hogy saját útjukat, saját életüket, a saját nekik jutott helyet, szerepet átgondolják és áttekintsék, legtöbbször meglepődnének. Ma legalábbis menet közben bennünket, mai embereket annyira elfoglal a menetelés, hogy el is felejtjük, hogy annak idején kik voltunk, hogyan és hova indultunk — és hogy minden mennyire másképpen van, meglepően mennyire másképpen lett. Hogy térjek a tárgyra? Egyáltalán nem tértem el tőle. Ha tudniillik a feltevésből indulunk ki, hogy ki-ki környezetének és körülményeinek megfelelően általában választja ezt vagy azt az életformát, irányt, utat, pályát, tehát hogy egy ember élete az ember karakteréből, hajlamaiból, vérmérsékletéből magyarázható meg — akkor én minden ellenvetés helyett egyetlen kérdéssel, azaz egy ember nevével felelek. Annak az embernek nevével, akit ismertem, de úgy, hogy alaposabban nem is lehet. S állítom, ha van élet és életút és életpálya, ami mincs arra szabva, aki azt élte, akkor az övé volt az. Volt. Róla is múlt időben kell beszélnem, mert épp az este hallottam halála hírért. Meghalt, jelentette a pesti rádió. Hatvannyolc éves korában. Moszkvában. Így van. És noha így van, teljesen valószínűtlen. Balog György Moszkvában halt meg. Nem és nem lehet hozzászokni, hogy épp a valószínűtlen a valóság igazi és persze legkevésbé se megnyugtató színe. A valószínűtlen nem fölemelő. Lehetséges hozzászokni!

Meg-megtöltötte poharainkat, s beszéd közben csak addig tartott szünetet, míg ki nem hörpintette az italt. Gondolatban igazat kellett adnom neki, mert legalábbis első hallásra, mint minden közeli vagy egykor közeli emberünk halála hírében, ebben a halálhírben is volt valami, az én számomra is megdöbbenően felfoghatatlan, ahogy ő nevezte — valószínűtlen.

— Jól hallottad? Balog György... a Balog Gyuri, akivel gyerekkoromban és egész kamaszidőmben otthon, Kapuváron, elválhatatlan jó pajtások voltunk. A Gyuri, ugyanaz, akiből később a nevezetes Balog György lett?

— Tudtam, hogy ismerted gyerekkorában, de ez minden — mondta, s hosszan nézett rám, mintha rajtam egyszerre felfedezett volna valami izgatón érdekeset. Majd eltűnődve, mivelhogy csak most eszmélt rá, megszólalt: — Furcsa. Tudod-e, hogy ő sohase beszélt a gyerekkoráról. Soha, egyszer se. Nem furcsa? — kérdezte nem annyira tőlem, mint magától. S némi szünet után maga felelt is a saját kérdésére. — Ha jól meggondolom, nem, nem is furcsa. Kizárólag felnőtt akart lenni, sőt tudományosan megalapozott világnézetű felnőtt. Ha nem is ismeretségünk elején, mindenesetre nem sokkal azután. S következetesen játszik a felnőttet, ez a legelterjedtebb és egyben a legrafináltabb családi, öngyilkos hazugság. Szerep, amit önvédelemből és esetleg olyan hiánytalanul játszunk meg, hogy idővel valóban azonosulunk a szerepünkkel. Ez az elvek diadala, de vajon ez diadala vagy csődje-e egy életnek?

Megkérdeztem:

— Te mikor ismerkedtél meg vele?

A kis asztalkán a hamutartón már púpot vetettek a felgyúlt cigarettavégék. Most a félig elszívott cigarettáját olyan erővel nyomta szét, mintha valami titkos haragját töltené ki rajta.

— Mikor? Majdnem fél századdal ezelőtt. Pontosan 1917. elején. Omszokban, orosz hadifogságban. Igen, majdnem félszáz éve annak. Hajmeresztően régen. Így aztán, lám, megtelik az ember színlúttig. Emlékekkel. Annyira, hogy egészében mintha már magam is emléké, hogy is mondjam, már csak emlékek emléke volnék. Léttelenné vált léteék, elmúltak mellett állók strázsát, s így szinte magam is mintha irreálisá válnék. Jelen helyett emlékké. Hidegleléses sárga folt zajló nagy sárgaságban. Ezt kellene megfesteni. Absztrakt kompozíció. Meg kellene festeni. Vagy ha nem, hát legalább megírni. Nem gondolod? Voltaképp, mondd, a szépfestők és szépírók megfestettek, megírtak-e ma valamit is ebből a mi mai életünkéből? Mindenki csak mellébeszél. Mi az, ami a mi mai életünkéből, abból, ami velünk, rajtunk, körülöttünk történt, mi az, ami abból, amit láttunk s a hazugságból, vérből, félelemből és pizsokból, aminek nyomorékjai, rokkantjai, betegek vagyunk, mi az, ami ebből a mi testközeli, tébolyodott és rettenetesen józan mánkából művészi képben vagy ihletett szóban színt, formát, hangot kapott? Majdnem semmi? Nem „majdnem”, hanem gyalázatosan, tehetségtelesen vagy gyáván egyszerűen semmi. Semmi. Nulla nullissima. Úgy bizony!

Ez az. Az én öreg Kálmánomban szeretettel ismertem rá arra a régire, aki, ha elragadja a saját való vagy vélt igazságának szenvedélye, teljes meggyőződéssel válik lehetetlenül radikálissá az állításaiban éppúgy, mint abban, amit tagad. Amit mindenki más úgy fejezne ki, hogy ezt vagy azt a történetet meg kellene írni, ez a kívánság őt annyira részrehajlóvá teszi, hogy egyszerre úgy találja, mintha még semmi se volna igazán megírva. És nulla nullissima á-t emleget magából kikelve, és kiáltva, ő alkinek a hangja különben csendes szokott lenni.

— Neked, a te életedben az a híres Balog György annyira fontos ember volt? — kérdeztem megdöbbenve.

— Életre szólóan fontos. Vagy ha úgy tetszik, halálosan fontos — felelte maga elé meredve és komolysággal mérlegelve a lassan kimondott szavakat. Majd zsámolyával még közelebb húzódva hozzám, meghittén, mint aki bizalmas közlésre vár, megkérdezett. — Mondd, te annak idején milyenek ismerted Balog Györgyöt?

Oly várakozásteljes elfogultsággal, szinte ünnepélyesen ejtette ki a Balog György nevét, hogy önkéntelenül elnevettem magam.

— Nagy különbség: én csak a Gyurkát, a Balog Gyurit ismertem, azt, akiben semmi se vallott arra a te későbbi nevezetes Balog Györgyödre. Semmi se volt benne azokból a többnyire zánkózott, környezetükkel és önmagukkal meghasonlott és már kora ifjúságukban végső kérdésekkel vívódó komplikált jellemekből, akik valamiképp született lázadók. Balog Gyuri zavartalan jókedvvel élvezte mindazt a kellemetességet, amiből, hála a kapuvári gazdag szülői háznak és a gondos szülői szeretetnek, bőven jutott ki neki. Az ő számára, minden jel szerint, vitathatatlan tekintély, sőt eszményi lény volt az apja, ez a gazdag és tevékeny, elégedett és mindig mosolygós nyugodt, kellemes úriember, aki a modorával, jóakarásával és kiegyensúlyozott kedélyével általában mindenkire megnyerően hatott. Magára Gyurira, a nagy ház másodszülető fiára, mint vézna legénykére emlékszem, aki könnyen és szívesen nevetett ugyan nagyokat velünk együtt, de aztán gyorsan visszavédlett komoly fiúvá, mint aki tudja, hogy az ember nem játszani, hanem szorgalmas tanulásra, munkája lelkiismeretes el-

végzésére született. Örömeiben kipirult, ha elismerték, hogy ellentétben velünk, a többi kamasszal, ő komoly és szolid diák. Nem volt hónihorgas, de túlságosan alacsony se. Egészben véve egy volt azok közül, akiket amilyen könnyű megszokni, olyan könnyű nélkülözni vagy éppen elfelejteni.

Ezúttal az én Kálmánom csakugyan figyelt minden szavamra.

— Ha tudnád, milyen érdekes nekem minden, amit hallok. Beszélj még, még!

— Ha éppen akarod... Volt egy komikus passziója... Hengegett a bátyja, a Lajos erejével. Ezt a nagyszerű izmai miatt mi az iskolában a vasgyúró Lajcsinak hívtuk. Gyuri volt az, aki folyton-folyvást mógatta, hogy ereje és ügyessége újabb és újabb mutatóványos teljesítményeivel kápráztassa el a kapuvári iskolánk udvarában a mézőközönséget, a szakértően figyelő fiúkat és a mutatóványok láttán sivalkodó lányokat. Gyuri előáll nagy fülei ilyenkor kivörösödtek a bátyja sikerének izgalmas élvezetétől.

— Tehát a kibic típus! Beérte azzal, hogy kibic legyen. Hódolt. És másra, többre nem is tartott igényt. Fontos, ez is fontos! — bólogatott. — Te is bizonyítod, amit mindig is sejtettem: lehetett volna egy azok közül, mint ahogy a mesékben áll, élnek, amíg meg nem halnak. S ennek ellenére, lám, sok minden, sőt minden megtörténhetett veled, Balog György lehetett belőle. A pályája, egész életútja, a szerep, amit a továbbiakban betöltött, se temperamentumával, se testi-lelki alkattal, se személyes jellemével meg nem magyarázható... Hanem? Hanem mivel magyarázható? Ki felel nekem erre az én kérdésemre? Hát lehet, hogy egy embernek az ő valóságos tulajdon biográfiájához, elhatározásai és tettei hosszú sorához, ahhoz, amit állít és ahhoz, amit tagad és megtagad, egyénileg oly kevés köze legyen, mint az olyan saját névalírásához, melynek fölébe, utóbb, az évek során idegen, megfoghatatlan kéz írt eszeveszetten önkényes logika szerint felépített végzetes szöveget? Mikor Shakespeare III. Richárdja azt mondja: „Én vagyok én” — jó, ez meggyőző, ezt értem. Ráísmenni arra, aki mondta. De egy tevékeny, szerfölött tevékeny élet, mely nem arra vall, aki élte? Ez a kérdés. Ez a kérdés Balog György esetében, és semmi más! — jelentette ki a végleges döntés heves hangsúlyával, hogy aztán nyomban, lévén aggodalmasan kételkedő és épp ezért hajlamos a bizalmatlanságra saját konklúzióival szemben is, mintha épp ez az ő tulajdon biztonsága riasztotta volna meg, felvesse a kérdést: — Vagy mégis, minden másképpen volna? Majd meglátod, miért oly fontos nekem minden, amit Balog Györgyről megtudhatok. Meglátod, ha majd én is mindent elmondok. S van mit elmondanom. De előbb rajtad a sor. El kell mondanod mindent, amit róla tudsz. És azokról is, akik az övéi voltak. Ne nézd az órád. Ne sajnáld a fáradságot. Világosságot akarok. Bizonyosságot. El akarok igazodni. Balog György miatt. És minden miatt. Kérlek.

— Mondom, a te Balog Györgyöddel, a már nevezetessel, életemben csak egyszer találkoztam — kezdtem újra. — S nem támadt kedvem, hogy újra lássam. Mintha a maga képzeletbeli jövőndő szobrához ült volna modellt. Minden gesztusával és minden szavával leckét mondott fel. És leckéztetni akart. Önélégülten, mint aki messze fölöttem áll. S nem is sejtve, hogy amivel oly magabiztosan hívalkodik, az lánc, hogy csak a láncait csörgeti.

Szavamba vágott:

— Ez a Balog Gyöngy, ez ismerős nekem. Róla majd én beszélek. Alaposabban és tán igazságosabban. De te, kérlek, a másiktól beszélj, a másiktól, aki csak később, csak idővel vált azzá a Balog Györggyé, aki a rádió híradása szerint tegnap hatvannyolc éves korában és — Moszkvában halt meg.

Különös, hogy ami egykor szervesen hozzánk tartozott, életünk volt, egyszerre nekünk magunknak is úgy válik kikerekedő mesévé, hogy szinte kedvünk volna „hol volt, hol nem volt”-tal kezdeni. Különösen az ilyen hajnali szürkületbe áthaló éjszakán s főleg akkor, ha az embernek olyan, a legkisebb részletre, minden szóra izgalmas fogékony-sággal figyelő hallgatója van, mint volt nekem. Mintha az ő jelenléte s az érezhető feszültsége valósággal kényszerített és egyben ösztökélt és segített is volna, hogy el ne lankadjon buzgóságom. Csak egy-egy pillantást kellett rá vetnem, hogy beszéd közben úgy érezzem, az ő sugalló akaratából, melki alávetve magam élem és fedezem fel újra gyermekkorom és indulásom éveit barátságainak egész, emócióikban, talányos vágyakban és eseményekben hasonlíthatatlanul gazdag, oly távoli — és íme, ez új esztendő hajnali szürkületében mégis világosan körvonalozott és jelenlétét jelenvalóbbá váló vidékeit.

Buzgólkodva süngött-fongott, s hintaszékem és az ő zsámolya közti asztalkára a palackok és poharak helyére hívogatóan gözölgő fekete-kávét hozott. Láttam, milyen nagy várakozással lesi szavamat. Kezdetben még tartottam tőle, hogy éppoly nagy lesz csalódása.

— Ha másra is számíthat, többre, mint gyerekkori emlékekre és a kevésre, amit esetleg azok révén megtudhatsz, idejekorán szakíts csak félbe, és küldj haza. Az ilyenféle ködbevesző emlékekkel úgy van, mint az álmainkkal. Mi magunk izgatóan jelentősnek érezzük minden mozzanatukat, de szóvá téve megfosztódnak intim, személyes fluidumuktól, és mindenki más fülébe élettelenül kongnak. Mert mi lehetne neked érdekes abban, hogy, mint említettem, hánman voltak a Balog fiúk? És miért érdekelhetne téged, hogy kölyök koromban otthonos voltam a Balog házban, és hogy a nagy szál, a málam és az öccsénél, a Gyurinál egy évvel idősebb Lajos, a tüneményes izmaival egyszerre emelt magasba egyik karjával engem, a másikkal meg a vézna Gyurit? Vagy az olyan részlet, mint az, hogy mi, Lajos, Gyuri és én, a pisze orrú tömzsi Sándort, a legfiatalabb Balog gyereket, a Sanyikát, kisfiúnak tekintettük, s hogy mert valahogy lomhának és tompának, játékhöz is túl kényelmesnek tartottuk, a két bátyja éppúgy, mint én is, a nagy fiúk türelmetlen dölyfével kezdetől fogva kirekesztettük, egyszerűen kívül felejtettük kamaszos cimboraságunk kalandjain és titkain?

Öreg barátom felkiáltott. — Sanyika? Hogy érdekel-e? A Balog Sanyit! — s ezt a nevet valami gyengéd vidámsággal ismételte, és még nevetett is, ezúttal először, mióta ketten egyedül maradtunk. — Sanyit tehát nem fogadták be cimborának? Már akkor se!

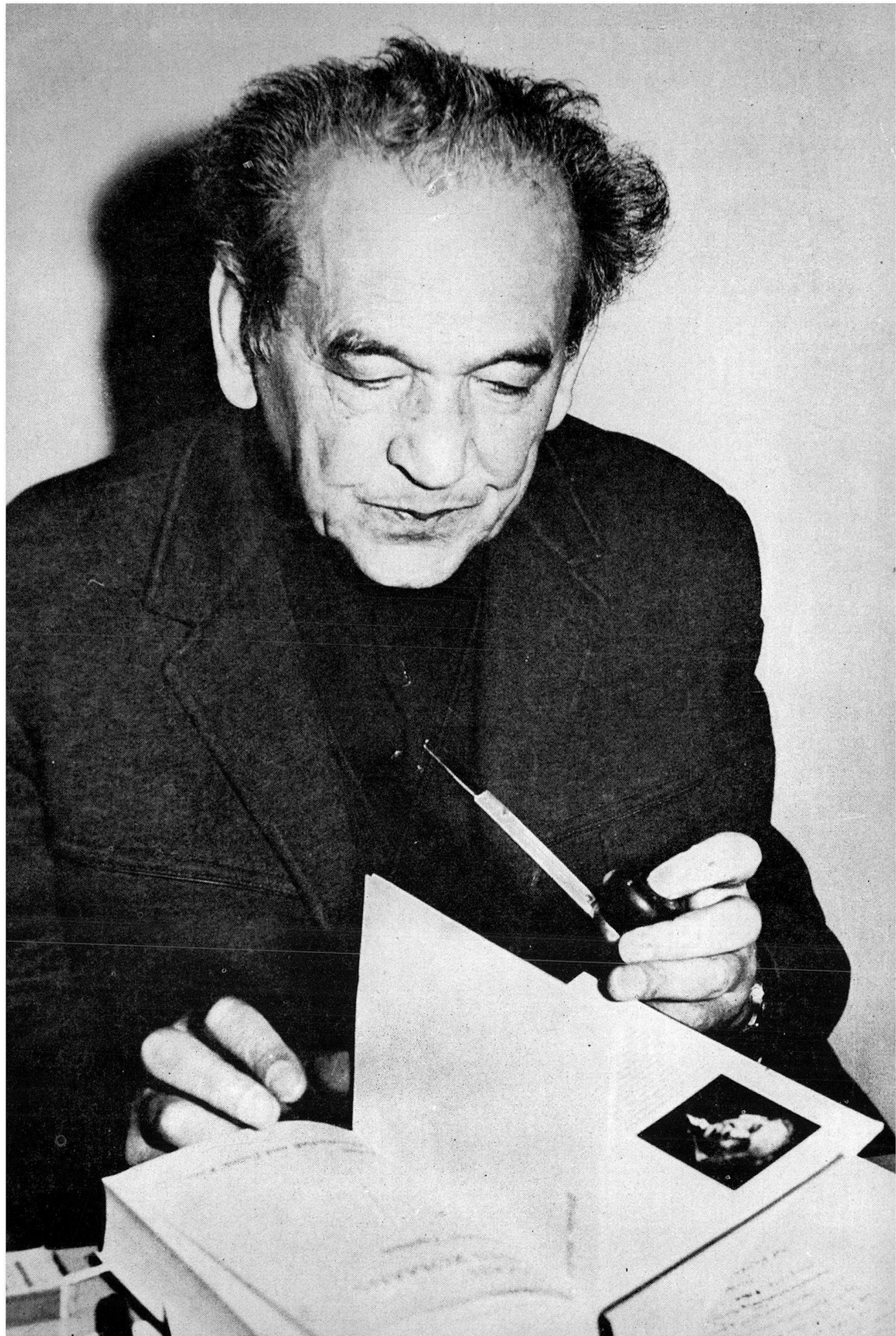
— Meg-megesett persze, hogy ott csellengett körülöttünk, a nagy fiúk körül, mint aki közénk kívánczik, de aztán, úgy emlékszem, szó nélkül magától odébbállt, elsmfordált — mondtam, s mielőtt folytathattam volna, hallom, hogy felcsattan az én öreg Kálmánom hangja:

— Mondd, te akkoriban talán még Ráihelt is ismerted?

Ettől a perctől kezdve új és egész különös, meglepő érzéssel folytattam kapuvári gyermekkorom alakjainak és eseményeinek felidézését. Még nem voltam túl vagy épp hogy csak félig-meddig voltam túl a kamaszkoron, mikor az iskolaév végével, mivelhogy szüleim elköltöztek Kapuvárról, szülővárosomból, szem elől vesztettem a Balog fiúkat és mindenkiket és mindent, ami azokat a hajdani éveket nekem felejtethetlenné teszi. Az a Kapuvár, akkori alakjában és akkori lakóival, mint a hirtelen megállt idő, folytatás nélkül, mozdulatlan jelenként él bennem. S most vagy fél századdal később, itt ebben a zágrábi műteremben az, aki szemben ül velem, nyilvánvalóan tudja, hogy mi várt a mozgó időben azokra, akikkel együtt voltam gyermek, tudja azt, ami abból az egykori jelenből nézve, akkor még ismeretlen jövődő volt. Ráhelt is ismerted? — kérdezte tőlem. És én furosán, de egyszerre valóban úgy éreztem magam és azzal az érzéssel fogtam hozzá, hogy jelenvalóvá tegyem a kapuvári napokat, mint aki most már maga várja, hogy teljes képet adva az akkori, számára mozdulatlanná vált jelenről, megtudja a jövődőt, ami, ennek az én öreg barátomnak, már csak múlt, de minden jel szerint, többé-kevésbé az ő legszemélyesebb múltja is.

Kamaszéveim minden emléke és emlékeimben élő, szem elől vesztett szereplője most már egyszerre nekem magamnak olybá tűnt, mint előkészületek és indulások sora, nagy lélegzetű, de épp csak elkezdett, kívülről félbeszakított, csonka mondat. S én, íme, megkaphatom, ugyancsak kívülről, rengeteg idő után a hiteles folytatását, és pedig, váratlanul, öreg Kálmán barátomtól. S hogy megkapjam, az én dolgom csak az, hogy a mondat rám eső felét minden nyitva maradt, alig megformulázott kérdésével, tőlem telhető hűséggel idézzem fel. Bele-beleborzongtam a felismerésbe, hogy ami olyan közönségesnek látszott, hogy ami csak gyermekkor volt, mint minden más gyermekkor, az voltaképpen sokértelmű rejtély, melynek kibogozását különös szuverén közeg végezte el, az, amelyet az időnek, a leendőnek nevezünk. S az egykori hétköznapi jelen eme leendőnek ráeső árnyékától egyszerre titokkal és titkokkal terhesen, mint csupa rejtjel és csupa rejtjelem, hétköznapi helyett sejtelmes, kifürkészhetetlen világként tárult, számomra is meglepésként, elébem.

— A kapuvári, vagy pontosabban, a Balog házbeli szép napok... Vajon csakugyan olyan szépek voltak? Egy biztos: tele napok voltak, telis-tele napok, dúskálni lehetett bennük, mint a Fő utcai legendásan gazdag Balog ház padlásának, raktárainak és magtárainak számtalan sarkában. Mindenesetre ez a ház mindenre alkalmasabbnak látszott, mint arra, hogy világfelforgató gondolatok vagy hivatásos világfelforgatónak a fészke legyen. Mintha minden más kapuvárbeli háztól megkülönböztetően, ennek a háznak lett volna egy külön, a ház minden zugában otthonos lakója is — és pedig az állhatatos és gondtalan szerencse. Már akkor is, mikor még csak kívülről néztem a Fő utcára néző magas falát — az a világossárga színével mindig gondozottan makulátlanul világított, mintha csak aznap készültek volna el a festésével —, a kétszárnyú nagy tölgyfa kapuját a mindig ragyogóra kifényesített nehéz rézkilincsel, a nagy kaputól jobbra a hét, balra meg a két csillogó ablakot, úgy tekintettem fel a házra, mint valami

Kapuvárra tévedt boldog varázsló tündökletes várkastélyára. S emlékszem, hogy milyen hevesen dobogott a szívem, mikor osztálytársam, a középső Balog fiú, Gyuri felszólítására és az ő társaságában először léptem be a nagy kapun a nagy ház nagy udvarába, s ámultam, hogy oda is csak úgy lép be az ember, mintha az is csak olyan közönséges épület lett volna, mint minden más kapuvári ház. S Kapuváron aligha volt olyan gyerek, aki engem valamiképpen ne irigyelt volna, különösen akkor, mikor már nyilvánvalóan végleg beletartoztam a Balog fiúk „bandájába”. De bármennyire is gyakorlott kézzel nyúltam már a Balog ház kapujának elriasztóan impozáns, ragyogóra kifényesített nehéz sárgaréz kilincséhez, a Balog fiúk szülei, főleg apjuk, Balog Béni továbbra is és mindvégig valami olyan távoli, tüneményes felsőbbrendű lény maradt a szememben, mint amilyen volt azelőtt is. Sokat sohase tudtam róla. S ma, több mint fél század után, az a kevés is, amit magam észleltem vagy másoktól hallottam róla, sajnos, elhalványodott emlékezetemben. Egy kép azonban ma is szinte elevenen a szemem előtt van: a két oldalt árkokkal s az árkokon innen öreg tölgyekkel, vadgesztenye- és eperfákkal szegélyezett Fő utca kocsióútján lakkozott fekete hintó gördül. A Mihály kocsis egyenes derékkal a bakon, még maguk a kényesen lépegető fényes szőrű almásszürke lovak is mintha tudnák, hogy rajtuk a világ szeme, tehát ki kell tenniük magukért. Balog Béni azonban hátul, a széles, rugalmas ülésen, vörösesszőke kecskeszakállával, keményített, magas fehér gallérral a nyakán, szivarral a szájában, mintha csak a saját háza tornácáról nézne körül, fesztelenül szemlélődik. Jobbra is, balra is nyájasan emelgeti fekete keménykalapját, vagy szarvasbőr kesztyűs kezének egy-egy hanyag, de barátságos mozdulatával viszonzza az üdvözlést. Aszerint, hogy kinek a köszönését fogadja. A kereskedők kiállnak a boltjuk ajtajába, és onnan néznek hosszan utána a gumikerekeken elhaladó úri fogatnak, mely nesztelen suhan, és csak a lovak patkójának az ütemes, ünnepi dobogása hallatszik. Ilyenkor mindenki tudja, hogy Balog Béni a vasútállomásra viteti ki magát, hogy aztán majd maga mellett valamilyen előkelő vagy mindenesetre neves vendégével újra átvonuljon a Fő utcán, a saját háza irányában. S mert Kapuvár életében ritkák az események, mikorra a hintó már visszafelé vette útját, a Fő utcai házak egy-egy ablaka is már nyitva volt, és az ablakpárkányra könyöklő — vagy a csukott ablakok félrehúzott függőyei mögött leselkedő háziasszonyok meg lányaik kíváncsi szemmel várják, hogy szemügyre vehessék a hintóban a jövevényt, akinek fogadására Balog Béni befogadott és kihajtatott az állomásra.

Ha azonban nem kellett országgyűlési vagy megyei választásokra érkező személyiségeket, birtokrendezési ügyekben kiküldött kormány megbízottat, egyszóval közéleti kitűnőségeket fogadnia és vendégül látnia, akkor a hintója letakarva pihent a hátsó udvarbeli kocsiszín csendjében, mert Balog Béni nem szereti a flancolást.

Vagy talán a Balog fiúk apja téged nem is érdekel? Jó, jó, ha úgy tetszik, folytatom, noha, mondom, keveset tudok róla mondani. Mire emlékszem még? Beszéltek, hogy a saját földbirtokán, meg azon kívül, amit a feleségével kapott hozományba, sikerült neki — nem hiába voltak mindenütt kítűnő összeköttetései — megszereznie valami nagy kincstári birtok hosszú lejáratú bérletét is. Ekkor telepedett meg a

városkánkban, és építtette ott azt a kilenc ablakkal a Fő utcára néző, nagy világossárga úri házát. Mondják, hogy mielőtt a Balog család, nálunk megtelepedett, a mi Úri Kaszinóinkban csak füstöltek, lármáztak, és kártyáztak. Mindent ő kezdeményezett. Nemcsak a Járási Takarékpénztárt, de a Közművelődési Egyesületet is. Valahányszor az Egyesület meghívására — és a Balog Béni úri háza vendégeként — egy-egy kultúrtörténeti, természet- vagy társadalomtudományi előadás megtartására a fővárosból egy-egy nagynevű ember, politikus, közíró vagy tanár rándult le, a Közművelődési Egyesület elnöke, Balog Béni volt az, aki az Úri Kaszinó nagytermében egybegyűlt közönség előtt az előadót üdvözölte és az ő behízelgő, szonórus hangján hozzáértően méltatta az illusztris vendég érdemeit és munkásságának jelentőségét.

Alkkoriban én már faltam a Jókai-regényeket, és az én pajtásaim, a Balog fiúk, a vasgyúró Lajos és a vézna Gyuri is boldog elégtétellel, a jó gyerekek büszkeségével, átszellemült arccal helyeselték a fölfedezésemnek, hogy az ő apjuk olyan nagyszerű és olyan érdekes, mint a Jókainál olvasható hatalmas jó emberek. Azokat is mindenkinek szeretni kell.

A Közművelődési Egyesület afféle kis vidéki szabadegyetem szerepét töltötte be, s meghívott előadói a legkülönbözőbb világnézeteket képviselték. Balog Béni fáradhatatlanul vállalta a kapuvári iközéleti férfiu szerepét, és váltig hangoztatta, hogy a művelt embert az előítéletektől mentes érdeklődés és az jellemzi, hogy minden meggyőződést tisztel, mert a maga szempontjából mindenkinek igaza van.

Noha őt magát templomban csak nagy ünnepeken lehetett látni, nem volt ritka látvány, hogy a mi atlétatermetű plébánosunk, aki pedig még címzetes prépost is volt, karonfogva sétálgatott vele a parókia előtt, a vadgesztenyefák alatt, és a lehető legszívályesebben és láthatóan élvezettel cserélnek eszmét. Igaz, itt is, ott is meg-megpendítették a kívánságot, hogy a pártoknak és táboroknak adott világában Balog Béni is „színt valljon”, ő azonban, ha erre került a szó, mintegy meglepetten ütötte fel fejét, révetegen nézett el a hozzá beszélő ember felett, mint aki valami váratlanul felbukkant fogós kérdés megfejtéséhez keresi a kulcsot. Ha aztán az ilyen beszélgetésbe a maga mély hangján a plébánosunk is beleavatkozott s mintegy a kérdés jelentőségét megmagyarázandó, felhozta, hogy a Közművelődési Egyesület, azaz annak az elnöke, Balog Béni túlságba viszi a liberáliszmusát, amikor attól se miad vissza, hogy még a pesti Társadalomtudományi Társaság egy-egy képviselőjét is meghívja előadónak, noha tudvalevő, hogy az ő táboruk nem a mi táborunk és a miénk nem az övéké — Balog Béni, mintha csak most fogná fel, hogy mi is az, amit kifogásolnak nála, igazított egyet az előrecsúszott keményített kezelőjén, majd a jobb keze gondosan manikűrözött ujjjaival lassan simított végig angolosra nyírt, tömött bajuszám meg a vörösesszőke kecskeszakállám, és vidám csillogással szürkés-kék szemében, bizalmasan hajolva oda az atlétatermetű paphoz, mentegetőzve, tréfás-panaszosan felelte:

— De ha nem hiszek az ördögben!

A plébános rosszállóan csóválta a fejét, de már nevetett:

— Az ördög? Istenben kell hinni, kedves, jó Balog úr! Ön javíthatatlan!

S hogyha ilyen évődő, összetűzésnek is beillő eszmecserék után a társalgás történetesen gyakorlati irányba terelődött, mint amilyen pél-

dául a helybeli Katolikus Legényegylet vagy az egyházi ünnepeken is közreműködő tüzoltózenekar egy-egy gondja vagy támogatást érdemlő terve — Balog Béni nem mutatkozott kicsinyesnek.

De mondd, öreg Kálmánom, te, aki voltaképpen az egykori Balog Gyurira voltál kíváncsi, nem elégteléd már meg a családfővel, a Balog Bénivel való ismerkedést? Nono, nem kell a kérdésem miatt mindjárt ennyire fefortyannod. Talán ennek a késői vagy jobban mondva korai órának rendkívüli hangulata is hozzájárul, hogy én magam is szinte meglepetve hallgatom saját szavamat, szinte kíváncsian bízom rá magam, hogy vezessen, és míg így egyik szavam a másikat követi, egyre nagyobb meglepetéssel jövök rá, hogy mennyi a réges-régről elraktározódó és mindeddig véglegesen elmerültnek vélt személyes töredékes emlékem. És hogy így, azáltal, hogy szóba kell foglalnom őket, ez emlékek és az, ami akkoriban a felnőttek ellesett beszélgetéseiből ragadt meg emlékezetemben, mindez mint áll össze majdnem áttekinthető, szinte-szinte összefüggő képpé. Egyébként, nem sok már az, amit Balog Béniről még feleleveníthetek. De az eddigiekből is tán meglehetősen látni, hogy noha a fővárosból a politika, pártok és világnézetek csatározásainak visszhangja bár tompítottan, de Kapuvárt se kerülte el egészen, Balog Béni értette a módját, hogy minden közéleti szerepvállalása ellenére megőrizzen bizonyos, minden ellentét és minden fanatizmus fölött álló, némiképpen ironikus, de nyájas semlegességet.

Rossz nyelvek azt mesélték róla — s akár igaz, akár nem, jellemző, hogy sokan el is hitték —, hogy az úri háznak a többi szobánál is pompásabb szőnyegekkel borított vendégszobájában olyan mindig zárva tartott könyvszekrény áll, mely beszélni tud, és pedig minden esetben épp az ott megszálló fővárosi vendég szája íze szerint. E nevezetes könyvszekrény két üveges ajtaja közül hol a jobb, hol a bal oldali belülről volt elfüggönyözve. Amikor a vendég kormánykiküldött, konzervatív férfiú, esetleg épp a mi plébánosunknak is járó, klerikális Alkotmány című fővárosi lap gárdájának egyik vezető személyisége volt, akkor az üveg mögött a polcokon egy sor Magyar Remekírók alatt méltóságteljesen sorakoztak fel a Szent István Társulat kiadásában megjelent szellemi alkotások, nagytekintélyű egyházi személyek, mint Prohászka Ottokár és Bangha páter kötetekbe gyűjtött beszédei és meditációi, továbbá a Magyarország ezeréves fennállásának ünnepe alkalmából kiadott díszkötéses művek, mely utóbbiak két egész polcot is elfoglaltak. S a fővárosi konzervatív közéleti férfiú, ki a tiszteletére megrendezett bankett után ebben a meghitt környezetben fogott hozzá a vetkőzéshez és tért nyugovóra, álmában sem gyaníthatta, hogy a könyvszekrény másik, belülről elfüggönyözött üveгаjtaja mögött is könyvek sorakoznak és teljes készenlétben várnak az olyan vendégre, kinek viszont majd a destruktív Társadalomtudományi Társaság kék kötetes kiadványai, a Huszadik Század és a nemrég megindult Nyugat című folyóiratok egy-egy bekötött évfolyama, Herbert Spencer és Ernst Häckel magyar fordításban megjelent művei, Pikler Gyula, Somló Bódog, Jászai Oszkár és Ágoston Péter egy-egy könyve teszi otthonosan lakályossá a csendes vendégszobát, valamint az, hogy az ő tiszteletére meg a szekrény másik felének könyvserege került függöny mögé és vált ideiglenesen a látszólagos nemlét martalékává.

Hogy voltak-e ellenségei, nem tudom. Irigyei azonban bizonyára akadtak. S az én képzeletemben csak még titokzatosabb személyiséggé

nőtt, mikor mintegy az ő boszorkányosan szerencsés kezét megmagyarázandó, a háta mögött némelyek jelentősen összekacsingatva, azt sugdosták róla, hogy szabadkőműves. Szabadkőműves. Ez az én határozatlan elképzelésem szerint, kiválasztottak egy az egész földkerekséget behálózó összeesküvésének beavatottját, összeesküvőt jelentett, rejtélyes hatalom részesét, titkok letéteményesét, aki itt Kapuváron köztünk álruhában jár-ke. Mintha minden álláspont az emberi gyengeségnek kijáró elmélő megértéssel vett volna tudomásul, anélkül, hogy ő maga bármelyikkel is azonosította volna magát. Az ő kiváltságos helyzete valahogy az ő személyes tulajdonságává látszott magasztosulni, engedékenységgé, fensőséges, csillapító türelemmé mindenki és mindenki nézete iránt.

Sokkalta halványabban emlékszem, sajnos, a Balog fiúk anyjára, erre a férjénél valamivel kisebb tenmetű, barna és gömbölyded, kaoszó léptű asszonykára, akit férje Gyönyörűmnek szólított, és aki örökös orrám szemüveggel és kezében az elmaradhatatlan csörgő kulcsosomóval úgy élt a nagy úri ház falai között, mint akinek a nehéz rézkilincses kapun túl semmi keresnivalója, magában a házban viszont mindig temérdek a teendője. A Balogék portáján szünet nélkül készenlétben kellett lennie előkelő vendégek méltó fogadására, de különösen az édes-ségeket. Kapuváron a szemüveges asszonyka híres volt a szenvedélyéről, mellyel gondját viselte éléskamrájának, és mindenekfelett éléskamrája azon polcainak, melyeken példás rendben és hosszú sorokban fényeskedtek a legválogatottabb befőttek, gyümölcszelek, birsalmasajtok. Ezeket gondosan megválogatott és évről évre újakkal szaporított receptek szerint ő maga készítette, s ha nem ő maga, akkor az ő közvetlen felügyelete alatt készítették és tették el télire.

S bár úgy a háziasszony, mint a szakácsné és az egész cselédség figyelmének és buzgólkodásának legfőbb tárgya és oélja Balog Béni személye, megelégedése, egy-egy az ő ajkáról felhangzó lelkesen elismerő szó volt — maga Balog Béni ugyanakkor szerényen tiltakozott és tőle telhetőleg igyekezett mérsékelni az ő ingyenségének ezt a kultuszát, igen, túlzottnak és feleslegesnek nyilvánította, sőt kárhóztatta, hogy annyit törődnek a házban az ő alapjában véve igénytelen személyével. S ennek csak az volt a következménye, hogy nemcsak a felesége, de a fiai is úgy tekintettek fel rá, mint valami mindig csak másokról gondoskodni akaró, csak másokért élő lényre, kinek egy-egy könnyedén odavetett szava és többet sejtet, mint amennyit más emberek hosszú és körülményes fejtegetései mondani tudnak.

Beszélgetésünk kezdetén felvetted a kérdést, hogy azokban a kapuvári napokban tán még Ráheldt is ismertem. Ha azokat a régmúlt napokat olykor egész határozottan szépnek, a kapuvári szép napoknak érzem, azt épp Ráheldnek köszönhetem. A szép napokat attól a naptól számítom, melyen ő tüneményesen a meglepetésnek, a rejtelmes megszűnésnek, úgyszólván az egzotikus távolnak varázsával egyszerre csak ott termett a mi bandánkban. Egy leány — s micsoda leány! —, aki első naptól kezdve, mint cimborá a cimborákhoz, áll be közénk, szegődik pajtásul hozzánk, fiúkhöz!

Azt hiszem, mondtam már, hogy a Balog háznak a sárgaréz kilincses nagy kaputól balra is volt két utcai ablaka. E mögött nem volt más, mint két, konyhával megtöltött kicsi szoba, ahová a nyáron kellemesen

hűvös, fődött kapubejáróból éppúgy falépcsők vezettek fel, mint azokkal szemben, a ház másik nagy úri traktusába, ahol, persze, a lépcsőket rézrudakkal leszorított, pirosan csikozott futószőnyeg takarta. Mikor a házat építtette, Balog Béni ezt a kétszoba-konyhás részleget lakásul valami magányos özvegy nagynénjének szánta, aki azonban, úgy beszélték, váratlanul meghalt, mielőtt még a ház elkészült volna. Az az oldal, legalábbis mióta én bejáratos voltam a házba, lakatlanul és üresen mindig lezárva állt, míg csak a nyári vakáció idején a Balog fiúknak s velük együtt persze nekem is szabad volt naphosszat fent a padláson nyangalászni, hogy ott a pókháló, poros lomtárt használható vagy használhatóvá tehető holmikát keresgélve, felforgassuk, illetve aprólékosan átkutassuk. Balog Béni ugyanis közölte a fiaival, hogy a ház ama üres traktusába rövidesen egy idegenből érkező háromtagú család fog beköltözni, az Almuzlino család. Mindig így szokta: tekintélyével elejét vette minden további kíváncsiszkodó kérdezőgetésnek, az ő döntései indoka és magyarázata nem tartozik másra. A bekövetkezendő esemény nekünk annál érdekesebb volt. Lelkesedve asszisztáltunk a délcég Mihály kocsisnak, akinek a legnagyobb Balog fiú, a vasgyúró Lajos is segített lehordani a padlásról összetákolható ágyat, kimustrált szekrényeket, egy-egy megviselt asztalt meg magas támlájú székeket, hogy némi javítgatás után, amit az asztalos sürgősen végzett el, azokkal bútorozzák be a jövevényekre váró lakást. Mi elképpen szintén kivehettük részünket a szállás előkészítése munkálataiban, és az idegenből érkezendő lakók már előre is izgatták képzeletünket, már azért is, mert a mi vidékünkön senki se volt, akit úgy hívtak volna, mint amilyen néven Balog Béni emlegette a családót. S mikor már beköltöztek és színről színre láthattuk őket, akkor se szűnt meg a jövevényeket körüllebegő misztikus homály, mely szinte magára a háznak arra a részére is kiterjedt, melyben laktak. Ellentétben ugyanis a Balogék mindenféle ügyfelektől, látogatóktól és vendégektől eleven házatájától, senki se fordult be a kapun, aki Almuzlinóékhoz jött volna. Még a postás is csak nagyon-nagyon ritkán.

Az öreg Almuzlino hajlott hátú, kopasz ember, úgy látszott, sokát betegeskedik. Botjára támaszkodva meg-megállt a konyhaajtóban, hogy meggörbedve, a bozontos fehér szemöldöke alatt hunyt szemekkel süttesse beesett, csupa ránc arcát a nyári nappal. Alig pár perc múlva azonban, mintegy csalódottan, éppoly szótlanul, mint ahogy előbújt, fejét lehajtva lassan megfordult, és megint eltűnt szemünk elől a kis lakásban, az elfüggönyözött ablak mögött.

A menyé is, sárgás arcú, nagyon sovány asszony, mélyen bennülő, karikás fekete szemekkel, kopott sötét ruhájában s félretaposott cipőben csak akkor mutatkozott, mikor reggelenként szatyornal a kezében piacra ment. Onnan éppoly egyedül, mint ahogy ment, lépteit szaporázva tért haza és tűnt el a következő reggelig lakása falai között. Onnan, a mindig súlyos csend borította falak közül azonban néha kihallatszott az árnyékyszerű hangtalan sovány asszony kislányának, Ráhelnek az ezek közé a falak közé sehogyan sem illő hangja, ez a lányhang, ami, legalábbis engem, mindig úgy érintett, mintha valami vidám csengettyű szólna.

Mindjárt az első naptól fogva összebarátkoztunk Ráhellel. Azon a napon mi fiúk egyre ki-kiszaladtunk az utcára, hogy lessük az érkezendő lakókat, s amint a kocsiút porfelhőjében észrevettük azt a bizo-

nyos, az idegenek holmijával megrakott parasztszekeret, egymást lökdösve tártuk ki a nehéz nagy kapu két szárnyát. És hogy a szekér, melyen Ráhel porosan, kipirult arccal ott ült elől a bakon a kocsis mellett, begördült a hívős kapubejáróba, Lajos vezénylete alatt hozzáfogtunk, hogy buzgón segédkezzünk a lerakódás és a behurcolkodás munkájában.

Még a legkisebb Balog fiú, a pisze orrú tömzsi Sanyi is ott lábatlankodott és piszmogott a holmik körül, amiket a kocsiról Ráhel adott hol az egyik, hol a másik nagy fiú kezébe. Lajos az izmaival büszkélkedve és Ráhel vidám csodálkozásától kísérve még a vastag spángával átkötött nehezebb koffereket is átvette a kocsis kezéből, és mutatványos könnyedséggel kapta fel a vállára, és vitte be a lakásba. Vidám izgalomban, de az esemény komolyságának és tevékenységünk hasznosságának tudatában gyorsan ment minden, mint a kanikacsapás. Mire a vasútállomásról elfulladva, egyik kezével botjára támaszkodva, másikkal a sovány, kopott menyébe karolva, megérkezett az öreg, verejtékét törölgető, hajlott hátú Almuzlino, a parasztszekér már üresen állt — Ráhel pedig lelkesen, elismerően és egyben dicsekedve úgy mondta ki a Lajos és a Gyuri nevét, meg az enyémet, mint régi pajtásokét. Még a lépcsőn üldögélő legkisebb Balog fiút is észrevette, holott, velünk ellentétben hangját se hallhatta eddig, s miután megkérdezte tőle, hogy őt meg hogy hívják — anyásan, mulasztását jóváteendő, a beszámolóját kiegészítette a figyelmes megjegyzéssel:

— Igen és még ez a kisfiú, a Sanyi is segített.

A mosolytalan sovány asszony, Ráhel anyja csak állt és nézett a nagy udvarra, melynek a végében fáskamra és raktárak, továbbá egy magas, a szőnyegek kiporolására szolgáló állvány állt. Mintha minden ijesztené. Riadtan síklott át még rajtunk is a tétova tekintete, míg, karjával a karjában, az öreg Almuzlino most már nem a kezefejével, hanem valami nagy, a zsebéből előhúzott kék kendővel törölgetve a homlokát, húzta magával az új otthonukba.

Még egy meglepetésre emlékszem. Míg Ráhel a szekéren forgolódott, mi lentről nagyra láttuk. Most azonban kiderült: nekünk, hosszúra nőtt fiúknak csak alulról, csak úgy tud a szemünkbe nézni, hogy hátra kell vetnie a fejét. A két Balog fiú és én egymás mellett álltunk, ő pedig, tétovázva, tőlünk alig egy lépésnyire, arccal felénk. Elfogulatlanul, valami különös, nyílt és érdeklődő komolysággal nézett fel ránk, nézett meg egyenként, külön-külön mindegyikünket, mint aki isten tudja miről, de alaposan meg akar bizonyosodni. Valósággal fürkészve vizsgált bennünket. Mi meglepetten álltuk a hosszú pillás, fényes sötét szeme komoly tekintetét, de mielőtt még feleszméltünk volna, ő mintegy megnyugodva, láthatóan elégedetten és bugyborékoló nevetéssel sarkon fordult, és a lakásba vezető első lépcső után egyszerre ugorva át a másik hármat, szinte tánclépésben tűnt el szemünk elől.

Új élet kezdődött. S e pillanatban veszem észre: hibáztam, mikor „a mi bandánkat” emlegetve, úgy tüntettem fel a dolgot, mintha a Balog fiúk és én barátkozásunk kezdetétől fogva valami belülről összetartott, kifelé zárt, külön egység életét éltük volna. Nap mint nap együtt játszottunk, játszópajtások voltunk csak, és semmi több. Igazán bandává, azaz közösséggé, melynek megvannak a magától kialakult külön rítusai, a külön, spontánul tiszteletben tartott íratlan törvényei és saját — hogy is nevezzem? — erkölcsi és lelki éghajlata — közösséggé a szó-

nak ebben a teljes, mágiikus jelentésében egy csapásra és csak akkor álltunk össze, mikor nem lettünk egyéb, mint kör Ráhel körül. Ő mindjárt közénk állt, hozzánk csatlakozott, és ugyanakkor egyesített bennünket kamaszokat egy iránta való osztatlanul közös, egyetértő és halhatlan derűs odaadásban, valami az ő kicsi személyének szóló öntudatlan, de annál inkább spontán kultuszban. Külön világ lettünk, és volt egy külön világunk, és az ő körülötte fongott.

Ha nélküle voltunk együtt, akkor reá vártunk. Ha valami kirándulás lehetősége vagy bármiféle más terv vetődött fel, az első kérdés magától értetődően az volt, hogy mit szól majd hozzá Ráhel. És voltaképpen szólnia se kellett; abból, ahogyan meghallgatta, hogy ki mint vélekedünk, az arcából vagy egy-egy kis mozdulatából már tudtuk, hogy mit kell gondolnunk. A legidősebb Balog fiú, Lajos fölülmúlhatatlan művészetel kezelte a gumipuskát; Gyuri, az öccse a lelkesedéstől kivörösödő fülekkel tapsolt örömeiben, hogyha bátyja mesteri módon még röptében is eltalálta a célba vett és a következő pillanatban szédülten lebukó galambot. Lajos megmutatta ezt a tudományát Ráhelnek is, de csak egyszer; azután a gumipuska eltűnt a játékok közül anélkül, hogy Ráhel szóval nyilvánított volna véleményt. És többé már se Lajosnak, se nekünk nem telt kedvünk a gumipuskában.

Ráhel már nem volt gyerek, de még nem is igazi nagylány. De a koszorúba font sűrű szénfekete hajával, a kíváncsian a világba néző, vidám szemével és főleg azzal a különös, könnyed szokallásba át-átcsapó járásával — mintha a sarka nem is érintené a földet, hanem csak a lábujjai — sokszor mintha kislány lett volna. Hogy azonban a gyerekkor már mégis mögötte, az leginkább akkor látszott meg rajta, hogyha valamin megütközve, egyszerre csak kiegyenesedett, mozdulatlan lett: ilyenkor eltűnt a szeméből a nevetés és a kíváncsiság, a szemöldöke pedig egyetlen, majdnem egyenes vonalba húzódott össze. Akkor láttam így először, ismeretségünk legelején, mikor épp a kölcsönös ismerkedés jegyében, az apja után tudakozódtunk. Megmerevedett. S időbe tellett, míg elváltozott hangon, rekedtesen s mintha minden szót, mint nehéz súlyt, egyenként kellene valami mélységből felszínre hoznia, megadta a választ:

— Ő Amerikába ment. Pénzt keresni.

Mi fiúk úgy éreztük, hogy kérdésünkkel valami megengedhetlent, valami olyat követünk el, amit nem lett volna szabad. És ami a közös büntudatunk komolyságára a legjellemzőbb: még az ő távollétében sem, egymás közt se firtattuk többé ezt a kérdést.

Játékaink is mások lettek, lelket cseréltek. A tegnap még kápráztató, teljesítményeivel csatakiáltást és üdvrivalgást kiváltó gumipuska nem volt az egyetlen, ami hirtelenül, mintha sose lett volna, többé már nemcsak kézbe, de még csak szóba se került. Valahogy egyszerre más régebbi mulatságainkat is kintőtűk. Új játékunk támadt. Kezdődött a felfedezéssel, hogy az udvar végén, a félig betámasztott ajtaja mögött, a kövezett raktár félhomályában nagyszerűen lehet hancúrozni az egymás mellé és lépcsőzetesen egymás tetejébe rakott nagy, világítóan aranyárga, préselt kenderbálák között. Egyikről másikra hágva kapaszkodtunk egyre feljebb, hogy aztán egymás kezét fogva, nagyokat nevetve és egymásba gabalyodva hempergünk és csúszunk lefelé. Bevallhatatlanul bele-beleborzongott az ember, ha ilyen alkalmakkor Ráhel lehelete egész közélről csiklandozta meg az arcát, vagy ha a fel-

fellibbenő szoknyácskája egy-egy pillanatra sejtetve villantott fel valamit a tiltott megközelíthetetlen titkokból. A játék azonban folytatódott is, és ez a folytatás olyan volt, mint valami, a mi külön fiúszektánknak színe előtt bemutatott, meg-megismétlődő bűvös titkos szertartás, mellyel lehetetlen betelni.

A kenderraktár! A megszáritott, a jól gerebenezett, pozdorjátlan, már tiszta bálákba préselt kenderen is még érződik valami az egykori kenderkórót áztató állóvíznek a lankasztó nehéz szagából. Az ajtó majdnem egészen be van támasztva, Ráhel meg áll a magasra fölrakott kenderbálák tetején, egyedül áll, ledobja a cipőjét, odahajítja nekünk, és mi az ajtót kissé kijjebb toljuk, hogy a félhomályban lássunk, ő pedig, mintha csak színpadon állna, mutatja meg nekünk, akik összebújva lentről nézzük, hogy ő miként komponál. Komponál — így nevezte ezt a játékát, amitől nekünk elállt a lélegzetünk.

A játék ez volt: állt, s úgy tett, mintha hallgatózna. S aztán összeszorított szájjal szűkölő és szagगतott, csaknem vinnyogó torokhangokat hallatott, mintha csak a megszállottat játszaná meg, aki még nem adja meg magát. Az ajkát még és még inkább összeszorította, és aztán egyre határozottabban és egyre inkább ellenállhatatlanul, hol tompán, hol sikolyszerű élesen követték egymást különös, emberire alig hasonlító, fel-felszakadó hangok, míg, még mindig egy helyben állva, a hangoktól, kísérvé, egész testében megindult valami hullámzó mozgás. Így egy helyben állva karja, két keze minden ujja, a hirtelen megnyúló nyaka, a válla, a feszülő két kicsi melle, hasa, térde — mintha feje búbjától le a sarkáig, tán a lábujja hegyéig az ő furcsa torokhangjaitól hajszolva eredt volna rajta minden mozgásnak.

Mi fiúk ott lent nemcsak akkor, amikor először láttuk így, borzongva, lázas szemekkel, már-már kibírhatatlan izgalomban faltuk a szemünkkel. És ez csak a kezdet volt. Afféle előjáték, előkészület volt ahhoz, ami következett. Egyszerre csak egy-egy tisztán hallható, rekedtesen kimondott szóval, mint valami idomító, aki ostorsuhintással ingerel és parancsol, vágott bele a csendbe. Búsulok — mondta. Vagy azt mondta: örülök — vagy azt: jaj de félek — vagy azt, hogy lakodalom. És amint a szót, a varázsszóerejű szót kimondta, megindult a minden esetben rögtönzött, mindig új változatokban történő „komponálás”. Egész megfeszülő teste mintha láthatatlan kézben válna engedelmes, formálható, beszélő anyaggá: meggörbedt, összezsugorodott, kicsire és még kisebbre, hogy aztán egyszerre, mint fölcsapó láng karcsún szökkenjen fel és a két karját magasba emelje. Máskor meg, más „parancsra” fél lábon állt, és forgott, mint a nyirettyű. S szétzilálódott hajjal tudott úgy leterdelni és arcát a két kezébe temetni és így valóni mozdulatlan, mint aki csakugyan szemünk előtt kővé vált. De ha a lakodalmat komponálta, akkor szinte látszott a láthatatlan táncosok nyüzgése, amint őt és csak az ő számára hallható zene ütemére, ringó derekával, dobogó lábával kézről kézre adják. S aztán, miközben nekünk fiúknak kiszáradt a nyelvünk és torkunkban éreztük a szívünk verését, ő minden átmenet nélkül, a hirtelen felhangzó csengettyűző nevetésével véget vetett a varázslatnak, és visszaváltozott a csitri lánnyá, aki tiszta szívvel mulat a játékon és saját magán.

Ahogy az már a kamaszkorban járó fiúknál lenni szokott, ha a két Balog fiú és én együtt voltunk, legénykedő szabadszájúsággal találgattuk és tárgyaltuk meg a férfi és nő szerelmi életének gyanított vagy

ellessett titkait. De olyan beszélgetésünkre egyetlenegyre se tudok emlékezni, melyben bármelyikünk is ilyen alkalmakkor csak meg is említette volna Ráhel nevét. Tabu volt. Ébren és álomban körülötte repezett képzeletünk, őt keresték vágyaink és gondolataink, de hozzátartozott nekünk fiúknak az egymáshoz való viszonyunkhoz és az ő fölöttünk lebegő igézetes hatalmához, hogy távollétében is megmaradt sérthetetlennek. S mint összeesküvőknek, az ő komponálásai is hármunknak a kizárólagos, néminemű büszke büntudattal járó, de épp azért féltett titka volt.

Észrevetted, ugye, hogy gyerekek általában komikusnak találják azt, aki törve beszél nyelvüket. Ráhelnek inkább csak az idegenszerű kiejtésén s néha egy-egy hibásan alkalmazott szaván lehetett észrevenni, hogy a mi nyelvünk nem a nyanyelve. S mert ez is hozzátartozott, nekünk fiúknak ez is tetszett rajta, valahogy hozzáillett, hogy ebben sem olyan, mint más. Egy beszélgetés is megragadt az emlékezetemben és nemcsak egy furcsán alkalmazott szava miatt. Mindegyikünk tudta, hogy mit beszél akármelyikkel közlünk, mert sose volt velünk másképp, mint csak „a fiúkkal”, hármunkkal egyszerre.

— Neked jó — mondta neki egyszer Balog Gyuri. — Neked már nem kell iskolába járnod, mint nekünk. S különben is, úgyis táncosnó lesz belőled.

Ráhel elcsodálkozott, mint aki sose gondolt jövőjének erre a lehetőségére.

— Táncosnó? Ez most csak játszás, játszás a kedv kedvéért. És jó csak azért — mondta. De mintha elgondolkodott volna. Végül fejét rázva a kijelentéssel vetett véget a jelen és a jövő kérdésének. — Ti fiúk, nektek lehet tudni, hogy mi lesztek. De honnan tudhatná azt az, aki egy leány?

Ez is meggyőzően hangzott. Csak azért, mert ő mondta. Aligha történt meg, hogy csak egyszer is bármelyikünk is vitába szállt volna vele. Nem különböztünk egymástól, s együttesen engedjük át magunkat a lenyűgözöttség különös gondtalan gyönyörének.

A Balog házban aztán mindenki egy kicsit úgy járt az idegen kislánnyal, mint mi. Valamiképpen közrejátszhatott az is, hogy mikor a nyár elmúltával nekünk fiúknak megint iskolába kellett járnunk, Ráhel már reggel úgy lézengett a kövezett nagy udvarban s a raktárak meg a munkájával elfoglalt háznép között, mint aki keresi a helyét. Addig ténfergett s kukkantott be hol ide, hol oda, míg — nem is lassanként, hanem hamarosan — mindenkinél és mindenütt, az egész házban ott-honos nem lett.

Első új barátja, illetve pártfogója, ha jól emlékszem, a délceg Mihály kocsis lett, aki egyébként mindenkivel, velünk, „az úrfikkal” szemben, bizonyos megvető szófukarsággal őrizte tekintélyét. A házbeliek közt is csak a feleségétől, a pirosposzsgás sokszoknyás Pannitól terjedt el a híre, hogy milyen mulatságosan kezdődött az ura meg az idegen lány majdnem barátságának is beillő ismeretsége.

Ráhel eleinte félt a lovaktól és velük együtt a hozzájuk tartozó, elutasító méltósággal mozgó kocsistól is. De talán épp azért sokat lebzelt az istálló körül. S egy reggel az istállóajtóban állva nagyott sikoltott. Mint kiderült, attól ijedt meg, hogy Mihály kocsist, akinek különben a bajusza két vége hegyesre kifenne szúrt a magasba, orra alatt egy

szorosan arcához simuló szerszámmal, ti. a füléig érő bajuszkötővel fordult feléje. Valamiféle Mihályra kirótt büntetésnek képzelhette, mert csak Mihály leereszkedően méltóságos, de barátságos magyarázata hallatára nyugodott meg. S eztán már, ha egyelőre tisztos távolból is, elelnézte, hogy új barátja hogyan abrakolja, itatja és különösképpen azt, hogy mint keféli fényesre a nyilhogó lovak szőrét. A biztatásra, hogy bátran közelebb, egész közel jöhet s különösen akkor, mikor még a lovak nevét is megtudta, nevükön szólítva őket, a közelükbe merészkedve még meg is simogatta az egyik, majd a másik almásszürke sörényét is — s erről is, mint az önérzetes Mihály kocsis sikeréről annál inkább tudomást szerzett a ház, mert az esemény óta reggelenként az idegen lány első útja egyenest az istállóbeli ismerősökhöz vezetett.

Valósággal híres lett a házban. Majd mindenki tudott róla valami mulatságos „esetet”, mint például a kocsis felesége, a sokszoknyás — és az urával ellentétben — vidáman beszédes Panni is, aki kopogó papucsában a korai alkonyi órákban, nyomában az idegen kislánnyal, azért ment hátra a baromfiudvarba, hogy fel-felkapjon egy a zsírjától már alig szuszogó, hápogó nagy fehér libát. Az szabadkozva csapkodott a szárnyával. — Tudja mi vár rá — magyarázta a mindig jókedvű Panni a kislánynak. A belső udvar végén pedig a fiatalasszony a felső szoknyáját felhajtva, lábát kinyújtva ült rá a piros alsószoknyájára. de úgy, hogy a kövér libát a térdé alá szorította, s aztán egyik kezével a liba sárga csőrét kifeszítve, a másik keze mutatóujjával tömködté beléje a beáztatott kukoricát a maga mellé készített fehér zománcos kék lavór-ból. S néha, a hosszú fehértollas nyakat fogva nyomkodva egyengette a kukorica útját a liba begyének irányába. A gyakorlott Panni asszony közben csak félszeggel figyelt a libára; azt nézte és mesélte is el és mutogatta mulattatva mindenkinek, hogy „a lelkem szép árvája” (mint ahogy Ráhel nevezte) gyökeret vert lábbal, nyakát kinyújtva, ki-dülledt szemmel valahogyan úgy nyeldekelt nagyokat szinte egy ütemre a libával, mintha azzal együtt őt is védtelenül és erőszakkal fulladásig tömnék.

Az istálló meg a konyha körzetében annyira otthonos lett, hogy bennünket fiúkat, akik megszoktuk, hogy kizárólagosan a magunkénak tudjuk, amazok kedvéért némelykor már mellőzött is. S tán nem érdektelen, sőt véleményem szerint a mi bandánkra és a Ráhelhez való viszonyunkra nagyon is jellemző: mi kamaszok annyira közösen örültünk, úgy is mondhatnám, hogy közösen, együttesen hódoltunk Ráhelnek, hogy köztünk sohase került sor semmire, ami csak hasonlított volna is versengésre, féltékenykedésfelére. Mióta azonban Ráhel benn a házban új barátságokat kötött, mi — megint csak együttesen — ezt valahogy rajtunk esett sérelemnek éreztük, mintha ő valahogy hűtlenül elpártolt volna mitőlünk.

Nem ő volt a miénk, hanem mi voltunk az övéi, és bár nem vallottuk be se magunknak, se egymásnak, úgy éreztük, hogy gazdátlanok maradtunk. Különösen azután, hogy mint a háznépnel, Ráhel befészkelte magát még maguknál Balog Béniéknél is. Éspedig annyira, mintha az ő jelenléte a ház régi szokásai közül való lett volna.

Eleinte a karikára fűzött kulcsosomóját csörgető, vagy még gyakrabban, a valahol letett vagy elfelejtett kulcsosomóját lehetséges és lehetetlen helyeken és sarkokban sopánkodva kereső gömbölyded és kicsi Ba-

logné az elmaradhatatlan szemüvege alól furcsállón tekingetett maga mögé, az idegen lányra, aki egyszerre csak nyomon kezdte követni. A lány azonban hamarosan már nem mögötte, hanem mellette topogott, és az ő hallgatóságos beleegyezésével jutott el a mindenki más házbeli elől elzárt háziasszonyi szentélybe, az egész Kapuváron híres éléskamrába. Balogné a rossz szemével egész közel hajolt hozzá, hogy lássa és élvezze, amint Ráhel álmétkodva csavargatja nyakát az igyekezetben, hogy áttekintse a mennyezetig érő állvány glédába állított színes és édes kincsekkel kettős sorban megrakott széles polcait. „A kis vadóc”, ahogy Balogné nevezte, minden kínálgatás ellenére se volt hajlandó a már megkezdett befőtteket se még csak meg se ízlelni; Ráhel, mint ahogy a ház urától hallotta, közderültségre ő is úgy szólította a háziasszonyt s úgy is beszélt róla, hogy „A gyönyörúm”, és a maga külön furcsa nyelvéen szinte ingerülten és állhatatos komolyan azzal a fenyegetéssel utasított vissza minden rábeszélő kínálgatást: „Gyönyörúm, akkor én tüstént elszaladni és elbújni.”

Balogné most már kezén fogva nevetve csitította, és bátorítva vezette tovább, szobáról szobára, egyre beljebb, be még abba a tarka, vastag és süppedő nagy szőnyegekkel borított naftalinszagú, nagyobb ünnepélyes vendégeskedések esetére fenntartott, díszes ékítményekkel megrakott, faragásokkal díszített nagy kredenccel, bíborszínű plüsterítő alatt pihenő nagy asztallal és bőrszékekkel bútorozott ebédlőbe is, ahol egyébként mindig gondosan be voltak csukva az ablaktáblák. Egyetlenegy ajtó előtt azonban, kulcsosomós kezét ajkához emelve, megállt a gömbölyded asszonyka:

— Ez az iroda — suttogta, mint aki ezzel meg is magyarázta, hogy mért kell ott az ajtó előtt lábujjhegyen visszafordulni. Az egész ház tisztelettől tompított hangon emlegette „az irodát”, a Balog Béni három ablakkal az utcára néző dolgozószobáját. S nem tudnám megmondani, miképpen történt, de Ráhel egyszerre csak még oda is bebocsáttatást nyert, ami legalábbis az én szememben, a Balog fiúkkal közös féltékenység fullánkjai ellenére, Ráhel személyét a kivételesség újabb varázsos presztízsével ruházta fel. Balog Béni a levelekkel és aktákkal megrakott sokfiókos íróasztalánál ülve legalábbis úgy tett, mintha észre se venné a surranva betolakodó látogatóját. Ha azonban újabb szivarra gyújtva feltekintett az irományai közül s a szoba sarkában megpillantotta hívatlan vendégét, amint valamelyik széles karosszék lábánál tenyérre támasztott állal, hosszú pillás, fényes szemét nagyra nyitva kuporog egy számolyon s állja a tekintetét, Balog Béni felvonta ugyan a homlokát, mint akinek valami kérdeznivalója volna, de csak elgondolkodott, és hamarosan úgy hozzászokott, hogy egy-egy ilyen szünetben inkább szórakozottan, mint fürkészően még rá is mosolygott. S végül is úgy találta, hogy ennek az idegen lénynek a jelenléte legkevésbé se zavaró.

Nekünk fiúknak most már keresnünk kellett őt, ha azt akartuk, hogy velünk is legyen. Mintha a Balog házon kívül eső világ az ő számára nem lett volna a létező világok közül való, ám magában a nagy házban hol itt, hol ott surrant be, s mindig olyan zajtalanul, mintha, kóbor lélek, nem is kívánna többet, mint csak azt, hogy megtűnjék. Némileg furcsállták, de megszokták, s már-már meg is szerették különös hangtalan jelenlétét, míg csak rá nem jöttek, hogy a kezes bárányon egy-egy

gyanútlanul barátságos szóra hirtelen valami megmagyarázhatatlan vad-ság hatalmasodik el. Mihály kocsis, aki pedig vele oly megkülönböztetetten jó viszonyba került, hogy még a szófukarsága is feloldódott és készségesen mesélt neki a különböző lovakról, amik eddig a keze alatt megfordultak, s elmagyarázta azt is, hogy mikor kell a lovakat a bricskába s mikor a hintóba befogni és más érdekes és hasznos tudnivalókat — a délceg Mihály inkább csak azért, hogy el ne akadjon a beszélgetés, megkérdezte tőle, hogy jött-e hír Amerikából — mire válasz helyett úgy fordult sarkon és rohant el az idegen lány, mintha tűz ütött volna ki s az egész istálló lángba borult volna. De modortalanul, elváltozott arccal, éppígy valóságos pánikban rontott az ajtónak és tűnt pillanat alatt szem elől, amikor a Gyönyörűm valami ruhácskával akarta megajándékozni, vagy más alkalommal, mikor ott akarta tartani, hogy a Balog családdal együtt ebédeljen.

Igaz, idő múltán, többnyire nem is sokkal azután, de minden esetben még aznap újra előbújt. Mintha valami csínyet követett volna el, lesütött szemmel ténfergett az udvarban, majd odasomfordált az istállóhoz, besompolygott a konyhába vagy fönt valamelyik szobába. De csak ezzel adta jelét, hogy visszakéredzkekedik azok kegyébe, akiket megbántott; különben konok elszántsággal hallgatott, és ha faggatni próbálták vagy magyarázatra akarták rábírní, nyomban megismételte a vad menekülést.

Haragudni ugyan senki se haragudott rá, de ez az ő kiszámíthatatlansága az embereket valami kellemetlen feszélyező elővigyázatosságra kényszerítette vele szemben.

A házbeliek aztán megint meg-megfeledkeztek róla, hogy egy-egy jó szándékkal, gyanútlanul ejtett szóra micsoda ijedelem szállja meg és veszi üzöbe a kislányt; viszont rendszerint épp a zavartalan időszakok, mikor kedvesnek, szelídnek és vidámnak mutatkozott, megtévesztették a felnőtteket, elővigyázatlanok lettek, s Ráhel egyszerre csak megint a vad lett, akinek mintha csak valami ravaszul felállított és épp lecsapódni kész kelepcéből kellene a szabadba kirontania.

Balog Béni nem adott igazat azoknak, akik panaszkodtak, sőt szemrehányást tett nekik. Őelőle sose menekült még olyan megvadultan Ráhel, mert ő nem bántja.

— Nem kell faggatni, nem kell se erre, se arra rábeszélni, nem kell kíváncsiskodni, hagyni kell, úgy, ahogy én teszem — tanácsolta Balog Béni nyomatékosan és az ő szokott felsőbbes és határozott nyugalmával.

Ki volt mondva a szentencia. A Balog fiúkkal együtt, ebben az esetben is, én is biztos voltam benne, hogy Balog Béni ezúttal is be van avatva valami titokba, amiről senki másnak se szabad tudni. S ha ez még egyáltalán lehetséges volt, úgy a Balog fiúk, mint az én szememben is még inkább megnőtt; mintha ápolt szakállával, kékesszürke szemével és nyugalomával mosolygón bölcs rejtélyességében az egyéb halandók fölött álló gondviselést személyesítette volna meg. S a nagy Balog fiúk éppúgy, mint én a Balog Béni jóindulatú rendreutasítása szellemében igyekeztünk a kis Balog fiút, a tömzsi, pisze Sanyit leinteni, hogyha az nekünk lihegve, akadozó nyelvvvel újságolta, hogy miként volt ő már megint szemtanúja az eseménynek, amit ő a Ráhel „borzasztó rohamának” nevezett. Ráhel nemcsak Balog Béni, de mi-

előlünk se menekült soha. Hogy érthetné meg az ilyen kisfiú azt, amit Balog Béni tudott és amit mi tudtunk, hogy Ráhel az valami más, az nem olyan, mint a többi lányok!

A történetnek nincs vége, s mégis, mint ahogy a mesék végén szokták, mondhatnám én is: itt a vége, fuss el véle... Mert, lám, öreg barátom, az élet nem értelmesebb, mint a halál; ezen a ponton meg is szakad a Balog fiúk meg az én közös kamaszkorom, az együttes történetünk, mert az iskolaév végével az én édesapámat, aki a középiskolában tanított, áthelyezték. Alighanem része volt benne a mi joviális atlétatermetű plébánosunknak is, aki ráfogta az apámra, hogy „szabadgondolkodó”. Szüleim tehát elköltöztek Kapuvárról, szülővárosomból. S mint tudod, akkoriban nagy volt Magyarország... A Felvidékről Bácska déli csücskébe vándorolni, mintha más országba került volna az ember. Mindig is sajnáltam, hogy a hülye klerikális miniszter rendelkezésére felbeszákadtak gyermek- és kamaszkori barátságaim. Úgy rémlik nekem ugyanis, hogyha az ember csak egyetlenegy, kezdetől fogva ismerős szülővárosabeli ház minden lakójának, gyerekkori barátainak és ismerőseinek egész útjának minden fordulatát, egész további történetét szemmel követhetné, nemcsak életrajzokat tudna meg, hanem némiképpen felmérhetné s áttekinthetné a saját életútját és az élete némely, talán végleg megválaszolatlanul maradt személyes kérdését is. S még csak annyit: mint tudod, írok, író lett belőlem, de azt hiszem, hogy sokkal-sokkal szebb könyveket írtam volna, ha csak kicsit is olyan figyelmes olvasókra lehetett volna számítanom, mint amilyen fáradhatatlan, bensőségesen figyelmes hallgatóra találtam benned ezekben a hajnali órákban.

Az is az öreg festő, az én Kálmán barátom különleges sajátosságai közül való volt, ahogy adott pillanatban szinte magától hirtelen kikapcsolódott a figyelme. Egy-egy közbevetésre szánt megjegyzést éppúgy, mint egy-egy feltolakodó kérdését is elnyomta attól való féltében, hogy meg ne zavarja visszaemlékezéseim egymásba kapcsolódó menetét. De amilyen feszülten, sőt nem volna túlzás, ha azt mondanám, lélegzet-visszafojtva hallgatott engem, elmélkedő pár szavamat, amit végső reflexióként fűztem elbeszélésemhez, láttam, rajtam túl néző, tétovává vált tekintetén, egy csapásra szórakozottan már meg se hallotta. Megint csak teljesen lefoglalták saját gondolatai.

— Felmérni, áttekinteni életünk útját — ha jól értettem, valami ilyet mondtál. Nyilván abból indulsz ki, hogy valami értelme kell, hogy legyen. Különben mi volna rajta a megértenivaló. Én azonban nem hiszek életünk útja úgynevezett értelmében. Legalábbis a miénkben nem. Aki szereti ámítani magát, az belemagyaráz valami értelmet. Mi az, hogy értelem? Mi az értelme, hogy kínozom magam a képpel, a képekért, amiket úgyse tudok majd soha megfesteni?

Ez nem az öneszmélő ember vallomása, nem feltörő panasz, ez mellemnek szegzett kérdés volt, mely válaszra várt. S mit mondhattam volna neki? A már régi keletű és mindinkább meggyőződésé erősödő gyanúmat? Azt, hogy bár megvolt a kétségtelen festői elhivatottsága, mely az egyes közepszerűségtől lényegileg megkülönböztette, mégis valami végzetes törés, magával a művészetével való meghasonlása, az,

hogy festő létére nem érte be a festészettel s hogy elvont elvi követelése, önmagával szemben támasztott aránytalan igényei felborították az egyensúlyt alkotó ereje és alkotásai közt — és hogy ily módon végül is önsanyargató torzóként mindedig adós maradt az életművel, melyet egyébként képes lett volna valóra váltani, s hogy, minden jel szerint, most már minden időkre adós is marad azzal? Mondhattam volna neki — ha egyáltalán lehet és szabad valakinek efféléket szemtől szembe megmondani —, hogy a festő nem az önmagával szemben támasztott követeléseket, hanem ártatlanul és szabadon a szeme kedvét követi, látása és látomásai világát festi meg?

A kérdésre tehát nem feleltem, s mintha kitalálta és helyesbítette volna elhallgatott gondolataimat, mintha épp ezt a gondolatmenetet folytatná, a kérdéssel fordult hozzám:

— Jó. De most azt, legalább azt mondd meg: azóta éppenséggel semmit se hallottál volna a Balog családról?

— De igen. Először körülbelül két évvel azután, hogy elkerültem Kapuvárról. Csakhogy az inkább afféle kerülő utakon hozzám elverődött, ellenőrizhetetlen, távoli és túlságosan valószínűtlen hír volt.

— Valószínűtlen? No lám. Mondtam már: a valóság színe valószínűtlen. Tehát mi volt az a valószínűtlen hír?

S aztán, szokása szerint visszatérve előbbi makacs hallgatásomra, újra megszólalt:

— Élni szemléltői minőségben, ez a legnehezebb. Megzavar. Festőnek lenni örületes erőfeszítés. Az embernek mindig újból és nap nap után meg kell váltania a jogát ahhoz, hogy szemlélőként éljen. Különösen annak az embernek, aki másnak készült, mint szemlélőnek. De hogy a kérdésnél maradjunk: mi volt az a valószínűtlen hír?

— Szerettem volna nem elhinni. Mert addig, akárcsak barátaim, sőt egész Kapuvár szemében Balog Béni mint afféle mindenféle földi salaktól mentes lény úgy élt emlékezetemben, mint a bölcs és derűs jóakarataival mindenkit lefegyverző, gondozott szép szakállával az élet titkaiba beavatott, fennkölt és tevékeny emberségnek megháboríthatatlan megtestesítője. Hittem, hogy ő kivétel, hogy ő a kivétel. Holott a Jókai-regények helyett akkor az Ady-versek mellett már a fővárosi újságok is hozzátartoztak napi olvasmányaimhoz, s az apám a szabadkőművesek lapját, a Világot járatta. Akkor 1912-t írtak, s tudtam, mint az országban mindenki, a pesti „véres csütörtök”-ről, arról a bizonyos májusiról. S hogy Balog Béni a maga birtokán pár héttel azután afféle véres csütörtök megrendelője lehet, ez agyrémnek, lehetetlennek látszott. Az apám, aki délvidéki száműzetésében keserű ember lett — és különben is mindig is a szegény, rosszul fizetett állami tisztviselő gyanakvásával nézett a kapuvári „aranyemberre”, a gazdag szerencsefira, a cvikkere mögül a hírre gúnyosan villantotta rám a szemét, s bizonyos elégtétellel állapította meg:

— Mindig is tudtam, kibújik a szög a zsákból. Hát kibújt.

— Kibújt a szög a zsákból? Igen is, nem is. Volt-e egyáltalán szög abban a zsákban? Az ember senkivel se olyan könyörtelenül szigorú, mint egykori, ledőlт bálványával szemben. Kivéve Balog Györgyöt, noha később még ki is tagadta az apja. De Balog György szerint se, mégse, az ő apja nem volt egy azok közül, akiknek száma légió. Még öszerinte se volt egy a tucatszámra található vidéki polgárok közül, akik jómó-

dukkal és olcsó nagylelkűséggel páváskodnak. Kezdem Ráhellel. Te nem tudod, de én igenis tudom, hogy került a Balog Béni védett úri házába. Muzsikus volt az apja. Fiatalember, aki Boszniában, valami vidéki zenedében éhbéért hegedülni tanított. Szép ember, házassága előtt és utána is kitartóan állhatatlan szoknyavadász, vidéki Don Juan, kicsit lump, vérbeli bohém. Lányokon, asszonyokon, jó italon kívül komoly szerelme, amiért bolondult, csak a zene volt. Ám ha valaki bohém és egyszerre csak elkezd komolyan nézni szembe magával és az étellel, akkor nincs az a templomtorony, amelyikről nem vetné magát a mélybe. Csupa következetességből. És hogy bebizonyítsa, magának és másoknak is, hogy nem bohém. Felkelések, parasztlázadások egymást érték Boszniában, és a muzsikus egy lett azok közül a boszniai ifjú emberek közül, akik ebben az időben — akkor, mikor a monarchia arra készült, hogy szépszerével szőröstül-bőröstül elnyelje Boszniát — a lázadókhöz álltak, összeesküvést szöttek, zavaros vagy kevésbé zavaros elképzelésekkel még merényletekre is készültek. A nóta vége az ő számára is majdnem akasztófa, de végül is börtön lett. Szigorított és életfogytiglan. A kis családját, akárhol is próbálta az felütni sátrát, követte mindenüvé a haramiánál is megbélyegzettebb név, a rab árnyéka. Balog Béni az ő szabadkőműves kapcsolatai révén szerezhette tudomást a boszniai reménytelen zsidó családról, melynek — lojalitásból vagy gyávaságból — zsidók se akarták gondját viselni. S Balog Béni nyilván semmiképp se valami titkos rokonszenvből a nacionalista, forradalmi felforgatók iránt, hanem egyszerűen azért, hogy a zaklatott kis család minél messzebb kerüljön „a tett színhelyétől”, a megszálló hatalom, a monarchia boszniai közigazgatása hatáskörétől és azért, mivelhogy különben se volt miből élni a családnak, a saját gyanún felül álló biztos házában adott neki menedéket. És az ismeretlenség jótéteményét a róluk való gondoskodás mellett. Úgy képzelem, hogy a rendet szerette, és rendbe akart hozni, amennyire tőle telt, mindent. Spontánul, tán legbensőbb szükségletéből. Balog Bényt én sohase láttam, de azt hiszem, hogy ez is hozzátartozik az egykori képéhez. S az aratósztrájk az ő birtokán — igaz, más lapra tartozik, de talán még az se jelenti csak azt, hogy kibújt a szög a zsákból.

Csak melleleg említette meg azt, amit elképzelni se tudtam volna soha, tudniillik, hogy az apja kitagadta Balog Gyurit. És az is, amit Ráhelről, illetőleg az Almuzlino családról most tőle tudtam meg, oly teljességgel meglepetésként ért, hogy a történet, melynek csak az én gyerekkorombeli kezdetével ismertethetem meg őt, most az én számomra lett mind izgatóbb. Amíg én a régmúlt felidézésébe mélyedtem, annyira elmúlt magammá váltam, annyira azonosultam hajdani kapuvári kölyök-barátaimmal és kölyök-magammal, hogy most, borzongva, valahogy úgy éreztem magam, mint az akkori kamasz, akinek, épp hogy pajtásaival indulás előtt áll, előre megmondják, hogy mi mindennel fognak találkozni, milyen nem sejtett útvesztőkkel, szakadékokkal, pusztító, gyilkos veszedelmekkel.

Igaz, nem előre, hanem csak visszatekintve, csak utólagosan mondta el ezt nekem. De amit tőle hallottam, az mind nem volt egyéb énnekem, mint csupa előreláthatatlan, minden elképzeléssel ellenkező, elképesztő, sőt megrendítő újság. A sejtethetetlen jövő, mint lejátszódott múlt — pusztá feltevessé fokozza le az időt. Jósként előre tudni, hogy mi

lesz vagy fordított jósként beszámolni arról, ami lett — a tudatlannak, aki hallgatja, az egykori rejtelmes jövőből így lesz a titkát megnyitó múlt.

Félretoltam a hideg feketekávé, amit csészembe töltött. Alig fürkésző, inkább csak figyelmes pillantást vetett rám, s megint egyszer az ő ideges, néha tüneményes fogékonyságával, mintha csak szó szerint a gondolatot folytatta volna tovább:

— A bibliai Lót felesége sóbálvánnyá vált, amikor visszatekintett. De mi, ha előre tudtunk volna tekinteni, mi vajon mivé lettünk volna? Ha előre tudnánk mindazt, ami, azt hiszem, úgy szokták mondani „az idők méhében” készül és ránk vár — akkor kinek volna kedve az úgynevezett idők méhéhez, azaz kinek volna kedve vagy mersze, hogy elinduljon és nekivágjon az útnak? — kérdezte, s mintha önmagán mulatna vagy a gondolaton, furcsán, túl hangosan felnevetett. — Úgy ám, még maga a te szerencsés Balog Bénéid is, ha belelát a számára készülő jövőbe, biztos, hogy hiába volt mindenkivel jóban, alaposan visszariadt volna még ő is „az idők méhétől”.

Kiderült aztán, hogy arról a bizonyos aratásztrájkáról is, amit 1912-ben, a véres csütörtök évében a Balog uradalomban törtek le, van és nagyon is van mit mesélnie. A hosszú szibériai hadifogságuk hosszú havas éjszakái idején, különösen a közös hadifogságuk elején, Balog György nyilván még nem tartotta tilalmasnak, hogy az embernek magánügyei is legyenek, s azt se, hogy egy hozzá hasonló ifjú mellett keresse és élvezze a barátság, a bizalmas szív és a meghitt szó örömét. S az én öreg barátom megint újságokat közölt velem a hajdani pajtasomnak, annak a nézve Balog Gyurinak a jóvoltából, akinek annak idején az elálló füle kivörösödött a lelkesedéstől a Lajos bátyja bravúros teljesítményei láttán. S különös volt elképzelni, hogy végül is ugyanez a Balog Gyuri valahol a szibériai hadifogolytáborban úgy beszél, mint aki már túlról emlékezik egy az ő számára távoli elsüllyedt világra — tárgyilagosan, izgalom nélkül, ezt is, azt is józanul mérlegelve és megítélve. S összerakva, helyesbítve és árnyalva a képet, ami több mint fél évszázad előtt tört bennem csúf szilánkokra.

Úgy volt az, hogy a kapuvári kaszinóban földbirtokosok, nagy- és kisgazdák, mind tisztában voltak vele, hogy a kalendáriumi 1912-es esztendő a közeli aratásra való tekintettel további zavarokat szülhet s aggasztó hullámvásba hozhatja még a kedélyesen patriarkális vidéki nyugalmi állapotot is. Budapest ugyan nem Kapuvár, de ha ott megtörténhetett, hogy az utcán barikádokat emeljenek és utcai harcokban indítsanak rohamot rohamra és lövöldözzön egymásra a gyülevezs pesti nép, munkások az egyik oldalon, a másikon meg lovas rendőrök, kakas-tollas sisakos csendőrök, akkor még Kapuváron is nem árt résen lenni. Annál inkább, mert idegenből is kell majd hozni az aratásra éhenkórász parasztnépet. Előrelátóan felkészülve tehát az esetleges mértéktelen követelések ellen az egységes ellenállásra, a kapuvári úri kaszinóban földbirtokosok és gazdák tanácsot tartottak, és jó előre megállapodtak, hogy mekkora lesz az aratók részesezése, mennyi szalonnát kapjanak és mi lesz azoknak a bére, akikkel együtt állnak munkába asszonyaik és lányaik, a marokszedők is. Egyik gazdánál se több, nehogy az esetleg felbujtogatott, egyébként is kapzsi kaszások kijátszhasák az egyik gazdaságot a másik kárára.

Balog Béni, állítólag, az aratási munka sima lebonyolítása érdekében, nagyobb aratórészt indítványozott, de mikor azt vetették ellene, hogy könnyű neki, aki a hatalmas kincstári bérlet boldog birtokosa s aki azonfelül már előre is éspedig jó áron eladta a még lábon álló gabonáját a szegedi gőzmalomnak, akkor ő is magára kötelezőnek fogadta el a kapuvári birtokosok egyezségét.

Így történt, hogy okos ember, mint volt Balog Béni, csak későn eszmélt rá, hogy a kaszinóbeli tanácskozáson alaposan túljártak az ő eszén. Péter-Pál napján ugyanis megjelentek a kapuvári földeken az idegen kaszás emberek, általában nem sok idegen, mert hiszen a birtokokon szép számmal voltak régi helybeli zsellérek is, akikkel a gazdáik könnyen értettek szót. Egyetlen kivétel épp Balog Béni volt. Neki, az ő gabonája aratásához, minden más kapuvári gazdánál jóval több, száznál is több idegenből toborzott arató kellett. S azokkal együtt, szintén mezítlábosan, asszonyaik, lányaik, sokakkal a cseperedő gyerekeik is. Mint valami rongyos, puszta földön háló zajos tábor — s a morcos, konok férfiaknál lármásabb követelőző asszonyaik. Ennyi ember, asszony, gyerekek egy rakáson, az irgalmatlanul tűző napban, s mindet a maga korgó gyomra mellett valamennyi többié is biztatja és bujtogatja annyira, hogy köztük a békésebb és engedékeny is megmakacsosodott.

Tartott, itt-ott már véget is ért az aratás, volt, ahol már a cséplőgépek is kattogtak, csak a Balog Béni uradalmában csillogtak, s nem mozdultak az élesre fent kaszák, holott a sárgult kalászosoknak már itt is, ott is kipergett a magja. Látták, tudták, hogy a földesúr kára minden nappal nő — követelték a nagyobb aratórészt, a nagyobb darab szalonát, még pénzt is, bár nem sokat. A futárok egymásnak adták híreikkel a Balog Béni háza nagy kapujának nehéz rézkilincsét, mint valami főhadiszállásra be-berobogott hol a tisztartó, hol az ispán, Kapuvár pedig nézte és élvezte, hogy végre örvendhet a Balog Béni kárán. Őt azonban kötötte az úri kaszinóban adott szava éppúgy, mint ahogy kötötte a határidős szállítási szerződése is a szegedi gőzmalommal. Ezekben a napokban Balog Béni nem mozdult ki a bizonyos babonás tisztelettel irodának nevezett dolgozószobájából. Kivéve a családi étkezésekhez, mikor is elfoglalta helyét az asztalfőn, éspedig ugyanazzal a barátságos és némileg leereszkedően méltóságos mosollyal, mint mindig.

Mindenki tiszteletben tartotta a szabályt, hogy családi ebédeken és vacsorákon nem szabad még csak távoli oélzások formájában se szóvá tenni semmi olyat, ami Balog Béninek gondot okozott s amit ő, a család tagjai életétől magát különválasztva, kezdettől fogva az ő személyes gazdasági vagy közéleti magánügyeinek nevezett. Az étkezések családi szertartások voltak, melyeken, mint ahogy mindenkinek ki volt jelölve a helye az asztalnál, meg voltak szabva a súlytalanul kedélyes témák is — a fiúk tereferéje, a Gyönyörűm szerepe, aki osztott, kínált vagy esetleg fékezte egyik vagy másik fia túlságos jó étvágját. S most egyszerre mintha mindenki csak színházat játszana — mintha a Gyönyörűm kulcsai se csörögtek volna olyan vidám biztonsággal, sőt lopva, az erős szemüvege alól időnként gondterhelten, aggódó pillantással fűrkészte férje tüneményes önuralmát. El-elakadt a könnyed szó, majd pedig olyan csend terpeszkedett a tányérok és a csörgő evőeszközök fölött, mintha mindenki úgy érezné, hogy a szomszéd szobában nagy beteg vagy éppen holttemet fekszik felravatalozva. Még a cselédség is meg-

nyúlt képpel, önkéntelenül szinte lábujjhegyen járt, és hangját tompítva váltott szót egymás közt.

Negyedik napja tartott már a reménytelen aratósztrájk, mikor a legidősebb Balog fiú, a vasgyúró Lajos, aki épp ez évben érettségizett, mielőtt még a harmadik fogásra, az ebédet bekoronázó süteményre került volna sor, a szalvétát, amit mindnyájan az inggalléruk mögé tűztek, megmarkolta, az asztalra csapta, s hirtelen felkelt, s rohanvást távozott, mintha rosszsullét fogta volna el. Valójában pedig az istállóba Mihály kocsishoz sietett, befogatta a bricskát, és már hajtott is; csak a kapualjban állt meg egy pillanatra, hogy maga mellé ültesse Ráhelt, akiről tudta, hogy élvezzi a kocsikázást, különösen akkor, ha porfelhőt kavarva száguld a ló. Mihály kocsis, aki egyébként ezekben a napokban a gazdájánál komorabb volt, kitárva a nagy kapu két szárnyát, nézett utána, amint egyik kezében a gyepelével, másikban az ostorral, a fiatal úr — mert most már így nevezte Lajcsit — a könnyű bricskán, maga mellett az idegen kisasszonnyal — mert Ráhelnek is most már ez volt a titulusa — pillanatok alatt szem elől tűnt a kövesúton, mely a megyeszékhely felé vitt.

Balog Béni és, mert ő így akarta, a többiek is az ebédlőasztalnál, mint ha csak semmi se zavarta volna meg a családi szertartást, végigették az ebédet, sőt Balog Béni különleges dicsérettel tüntette ki Gyönyörűmet a kiválóan sikerült leveles süteményért, majd pedig az azután feltálatl saját termésű aszúborral ízesített, tejszínhabos, illatos földiepret méltatta elismerő szavakkal. Asztalbontáskor, mint ahogy az hozzátartozott a szertartás rendjéhez, Gyönyörűmet, aki balján ült, gyengéden homlokon csókolva s az ebédet, az ő csengő hangján, mindnyájunk kedves egészségére kívánva, visszavonult „az irodába”. De ezúttal nem időzött ott huzamosabban.

Mikor már a késő esti órákban, porosan és megizzadtan, berobogott a legidősebb Balog fiú a szülői ház elé, Mihály kocsis, aki a csöngetésre villanyt gyújtott, kitérta a kaput, nem a fiatalurat s nem a mellette ülő Ráhelt, hanem a velük érkező, a bricskából mindjárt a kapualjban frissen földre pattanó harmadik személyt nézte, az egyenruhás, derékszíjas, kis fekete bajuszt viselő, nyurga szép szál fiatalembert, akin mintha az út pora se fogott volna s mintha skatulyából kerülne elő, bokáját összeverve, a kinyújtott karjával meg a jobb kezével, mint valami törékeny jószágot, gondosan segítette le Ráhelt a magas ülésről. Lajos közben maga is leszállt, és vidáman dobta oda a gyepelöt a kocsisnak. Az azonban, mielőtt a lóval és bricskával az istálló felé vette útját, emlékeztén katonakorára, feszes vigyázállásba vágta magát a tiszte előtt:

— Jelentem alássan a hadnagy úrnak, hogy a nagyságos úr a délutáni gyorsal elutazott Pestre.

A jelentés a szép fiatal tisztre nem tett benyomást. De a legidősebb Balog fiú megrökönyödve hátrált.

— Az apám? — kérdezte. — Az apám Pestre?

— Magam vittem a hintón a vasútállomásra — válaszolta Mihály kocsis még mindig vigyázállásba merevedve, noha csak a fiatalúrhoz intézte a szót.

A fiatalúr némi tanácsstalanság után mérgesen dobantott.

— Pilátus, az öreg, aki a kezét mossa! — mondta, majd hangosan felnevetett. Aztán legyintett. — Így is jó. Sőt, ha úgy vesszük, így tán még jobb. Parancsolj, kérek, hadnagy úr — és már vezette is előre a sárgaréz rudakkal leszorított szőnyeges lépcsőkön fel a lakásba. A fiatal tiszt azonban észrevette, hogy Ráhel némileg habozva az ellenkező irányba, az ő lakásukhoz vezető lépcső felé tart, és kinyújtotta kezét a lány után. — Csak nem hagy magunkra?

Ráhel fején a kék tüllkendőjével s a szinte egyenes vonalba húzódó szemöldökével határozatlanul állt meg. Az öreg Almuzlino halála óta, akit jó egy esztendő előtt Balog Béni kíséretében és a két hozzátartozójától követve csendben, szinte lopva vittek ki a házból és temettek el annak rendje és módja szerint a kapuvári zsidó temetőben, Ráhel, a mindig feketében járó sovány és csontos anyja mellett, szinte hirtelen nagylánnyá nőtt meg. S ha Balog Béniéknél valami illusztris személyt láttak vendégül, már nem volt ritkaság, hogy Balog Béni a fiúk örömeire meghívta Ráhelt is az ő vendéglátó asztalához. — A fogadott lányom — így szokta bemutatni. A nagylány ilyenkor a földre nézett, de hamar túltette magát a zavarán, és a Balog fiúkkal, akikkel továbbra is pajtáskodva éppúgy tegeződött mint kezdetben, a némileg ünnepélyes színezetű étkezéseken, anélkül, hogy az öregebbek értették volna az okát, az asztal végén, ahol a fiatalok ültek, időnként, mint valami titkos jelre, egy-egy grimaszra vagy súgva ejtett megjegyzésre, váratlanul falrengető hahota tört ki.

Ráhel tétovázásának Lajos vetett véget, aki átvette a családfő szerepét: — Ne mókázz! Karhatalmilag vezessünk elő? Persze hogy majd átjössz!

Közben, a tiszt vendég érkezésének hírére, az előszobában és a ház minden sarkában kigyulladt a sok pazar fényű lámpa. Kacsázó lépteivel az előszobába a vendég elé sietett a Gyönyörűm is éspedig örömtől sugárzó, őszintén boldog arccal. Neki, akire egyébként is felemelően hatott, ha egyenruhás férfiú jelent meg a házban, most a gondtalanul vidám, kedves képű fiatal tiszt jelenléte a Lajos fia sikerét és a biztonságos ígéretet jelentette, hogy annak a napok óta tartó, sötét lidércnyomásnak, ami elől Balog Béni hirtelen elhatározással menekült Pestre, végre egy csapásra vége lesz. Az erős nagy fiát, aki a szabadítót hozta, mintha az hosszú útról jött volna meg, lelkesen csókolta összevissza, amihez lábujjhegyre kellett állnia, hogy elérje az arcát.

— Jaj istenem, jaj istenem! — s valósággal tapsolt örömeiben, de ugyanakkor a váratlanul beállított vendég vacsorája miatt való gondnak a kitörő sóhaja is volt ez. Kényeztetni, becézni, hálás szívélyességgel mindenáron kedvében járni a vendégnek — ez volt az egyetlen gondolata. Tudta, Balog Béni a hírré utazott el, hogy fia a megyeszékhely felé hajtott. — Hogy fogja az uram sajnálni, hogy épp ma kellett elutaznia — mondta az erős szemüvege mögül a szép szál tisztre felpillantva, és úgy belepirult a hazugságba, hogy pillanatra szinte megifjodott a csöppet se szép, fonnyadt arca.

— Tessék nyugodt lenni. Rend lesz itt. Reggelre már itt lesz tizenkét markos, jó magyar csendőröm. Azok értik a csíziót — mondta a barátságos fogadtatást mosolyogva viszonzva a nyalka fiatal tiszt, aki bo-

káját összeverve csak most mutatkozott be, és mély meghajlással csókolta meg a ház úrnőjének kulcsosomót csörgető puha kezét.

A történet, amit az én öreg barátom az imént elmondott, nyilván vegyüléke volt annak, amit évekkel később Balog Györgytől hallott — és, mint ahogy hamarosan kiderült, ő maga élt át. A beszéd ez utóbbiról még mindig nehezebbre eshetett neki, mert élete bizonyos eseményeit nemcsak a közös párizsi éveinkben egyetlen szóval se érintette, de még ennyi évtized után, most is olyan valósággal epikus részletességgel adta elő, mint az ember, aki amíg lehet halasztja, időt akar nyerni, hogy rátérjen a személyes közvetlen élményei közlésére. S még azután is, még mindig halogatta a szót. Egyszerre ugyanis csak úgy találta, hogy túlságosan sokat füstöltünk, és hosszú lépteivel ablaktól ablakig ment, mindet sorba kinyitotta, hogy friss levegőt bocsásson a műterembe. Odakint már hajnalodott. Egymás mellett könyököltünk ki az ablakon. Hozzánk, a negyedik emeletre is felhangzott a szilveszteréjszakai vigasságból énekelve és kurjongatva hazafelé igyekező kisebb és nagyobb csoportok egy-egy messze visszhangzó, durrogó petárdával tarkított lármája. Mintha az új év más volna, mint a régi folytatása, mint ha az új dátummal más, valami szabad és új kezdődne. Mindkettőnknek egy meglehetősen testes, jól öltözött javakorbéli férfin akadt meg a szemünk. Egyedül, s mint akinek legkevésbé se sürgős, kissé vontatott léptekkel haladt, de ellentétben annyi más járókelővel, egyáltalán nem dülöngélve. Nemcsak hogy legkevésbé se sietett, hanem el-elnézegetve a vidám ünneplőket, többször is megállt. Fentről, persze, az arcát nem lehetett látni, de abban, ahogy a térben egyedül és lassan mozgott, volt valami a céltalanul magára maradt ember melankóliájából.

— Mindig ez volt a félelmem. Az, hogy egy napon senkihez se fogok tartozni. Senkihez és semmihez. Ez a félelem sok önmegtagadó hősiességnek, de sok aljasságnak is az okozója — mondotta, majd megkérdezte: — Elég a friss levegőből, ugye?

Becsukta az ablakokat. Akkor vettem csak észre, hogy milyen sápadt, mikor a frissen főzött gőzölgő feketekávéval tért vissza. Épp csak egy kortyinit kóstolt a magáéból, s aztán megszólalt: — Hát igen, talán kitaláltad magad is. A nyalka hadnagy, aki effélékben újonc volt s akit a legidősebb Balog fiú kívánságára a megyeszékhelyről a legnagyobb készséggel s a megfelelő instrukciókkal — csak erélyesen, a lehető legerélyesebb eszközökkel rendet teremteni — küldtek le, az én voltam. Csakugyan, magad nem találtad volna ki? Igen, személy szerint én. S nekem a Balog ház remek esti lakomája s az ünneplés után, amiben ott az első pillanattól fogva a példás jó feleségek közt is nyilván a legpéldásabb, a szemüveges, kövérkés kicsi asszony részesített, az egyetlen gondom az volt, hogy ne okozzak csalódást. Csak ne mutatkozni pipogyának. Ha a te Balog Bénid a legidősebb fia lépését rosszszallta s a fiú erélyes elhatározása és annak várható következményei ellen azzal tüntetett, hogy eddigi tehetetlenségét nyúl szívűen a menekülésnek beillő hirtelen elutazással tetézte — az én számomra ez csak azt jelentette, hogy azok közül való, akiknek nincs mersze a cselekedethez, amit pedig maguk is kívánnak és többé kevésbé elkerülhetetlennek tartanak. Egyetlen gondolatom, ambícióm, vágyam az volt, hogy

megmutatván, mi az, amit virtusnak neveznek, méltónak bizonyuljak arra, amit elvártak tőlem, a nekem jutott mentő szerepére. Alig vártam a reggelt, és ugyanakkor szerettem volna, hogy minél tovább tartson az este. Egyszerűen azért, mert aztán Ráhel is ott volt.

A kocsin közepesnél valamivel magasabb lány, szandálban, valami siettében magára kapott tarka vászonruhácskában, fején a kék túllendővel valami álöltözetben volt. Akkor csak a hangja, ez a néha mély, néha meg gyerekhangra emlékeztető szoprán ingerelte a kíváncsiságomat. Most azonban az én holnapra készülődő nagy elhatározásaim közepette, este a hátul kontyba kötött sűrű fekete hajával, a sötét szemével, mely tudott megdöbbenően, figyelmesen komoly lenni, hogy egyszerre csak a kitörő jókedv kölyök-vidámságától csillogjon, a gondtalanul, fiúsan fesztelen és ugyanakkor egész tartásával érett, szinte büszke testével, haja és szeme sötét színe a bőre fehérségének a rendkívüli kontrasztjával — ne felejtsd el, nyár volt, éjszaka is tikkasztó hőség, s az ő karja könyökön felül meztelenül fehérlett — akkor se tudtam s azóta se tudom, mi volt rajta, hogyan volt öltözve, csak valami a derekát átfogó fémből készült övre emlékszem —, amint megjelent az ajtóban, a rettenetesen magas, a mennyezetig érő, faragásokkal díszített kredenc mellett, a lépéseket nesztelenné tévő vastag szőnyegeken az asztalhoz jött és helyet foglalt az ebédlőben, szinte attól az első pillanattól fogva a rongyokon keresztül, amiket viselt, csak a meztelességéről fantáziáltam. Mindent, az életem adtam volna érte, hogy átfoghassam kezemmel a nyakát, mely egyáltalán nem volt úgynevezett hattyúnyak, de az ő nyaka volt, és szerettem volna megmarkolni a kezemmel, és szorítani addig, míg csak nem kényszerítem rá, hogy a kissé összeszorított, de annál inkább mohó szájával az enyémhez tapadjon.

Az ebédlőben obligát módon természetesen plüsterítővel letakart zongora is volt. Kérlelték, unszolták Balog Györgyöt, aki a családban egyedül értett a zongorához, de az megmakacsolta magát, komoran, minden megokolás nélkül megmaradt amellett, hogy nem. Lajos, a bátyja, dühösen, egyre dühösebben követelte, én is kérleltem, mert táncolni szerettem volna — végül is Balog György, a te Balog Gyurid — ez volt a legfurcsább — egyszerre csak sírva fakadt, és otthagytott minket a boros és pezsgős üvegek közt az ebédlőben. A legkisebb Balog fiú, a tömzsi, kerek képű Sanyika ijedten nézett körül, hogy aztán, megnyúlt és aggodalmas arccal a bátyja után somfordáljon. Ez volt az egyetlen zavaró momentum ezen az éjszakán. És persze még az, hogy jóval éjfél előtt Ráhel, a magányos anyjára hivatkozva magunkra hagyott minket. Ment, elment, s akkor azon nyomban szinte csontomig fáj a hiánya.

Vendégszobájukban helyeztek el. Hogy szolgálati úton vagyok és reggelre feladat vár rám, csak afféle ürügynek látszott, voltaképpen mellékesnek. A kitűnő ágy, a nagy vacsora, a válogatott és bőségesen fogyasztott italok ellenére se tudtam azonban elaludni. Lerúgtam magamról a takarót, meggyújtottam az ágyi lámpát, és — mert más papiros nem volt kéznél — zubbonyom zsebéből a kockás noteszem vettem ki. És rajzolni kezdtem. Ráhel-t rajzoltam, ahogy alszik az ágyában. Csak a feje látszott ki a kibontott hajával. A takarón a körvonalai rajzolódtak ki, a felhúzott térde és az embrió módra összekuporodó teste.

Az iskolában az a hír járta, hogy tehetségem van a rajzhoz. Mások

a matematika, némelyek meg a vegytan vagy a latin iránt való érzékük miatt voltak nevezetesek. Nem jelentett nekem se semmit az én állítólagos rajztehetségem. Most azonban, hogy nem tudtam elaludni, térde-
men a notesszel, mintha örület szállt volna meg. Személytelennek, sablonosnak találtam, nem tetszett az alvó Ráhel ábrázoló rajzom. Újabb változatokba kezdtem. Dühödtt szemérmertelenséggel az aktját akartam megjeleníteni. Úgy, ahogy este az ebédlőben a ruhái rongyain keresztül láttam. Állva, és ahogy mozgott, és ahogy ült, s ahogy a bokái kemény formáit meglestem, miközben felkelt, és felsőtestével hozzám vagy másokhoz fordult — és mindig meztelenül, kivéve azt az egy fémből készült övet a derekán, ami még elevebbé tette póreségét. Rajz támadt rajz után a nem erre való kemény ceruzával. Ha valaki hülye belelapozott volna ebbe az én noteszomba, bizonyára elhúzza az orrát: pornográfia. Romlott ifjú ember pornografikus kicsapongásai. De én immár tétlenül, mivelhogy a kis zsebkönyvemben már nem volt egyetlen üres lap se, a vendégszoba ágyában ülve, életemben legelőször, akkor eszméltem rá: festőnek kellene lennem, festő lehetnék. És egyben arra is, hogy művésznek lenni egyet jelent az álmod rabolóan intenzív vággyal: felfedni azt, ami titok, hogy semmi se maradjon titok, megvallani, plasztikusan láthatóvá tenni, ami kavargó káosz benned, győzni a láthatatlanon és a ki nem mondhatón. Valóban így volna? Akkori igen hiányos képzőművészeti tapasztalataimat felidézve, sorba emlékezni kezdtem a valaha látott rajzokra és képekre. Ami mellett mindig különbözőszen mentem el, az csak közügyesség, utánczás, illusztráció volt, de ami megfogott, ami a szememet öntudatlanul is foglyul ejtette, az a felfedezésnek ez a megdöbbenet vonalvezetése, a felfedezésnek ez a színekben örvénylő láza, épp ez a diadalmas viadal volt a merészen megsejtett, paradicsomi vagy ördögi valóságért.

S közben amikor tekintetem az egyenruhámra esett, amit beidegzett akkurátussággal tettem az ágyam mellett álló, magas támlájú székre — mintha az valaki idegené volna, egy idegené, akihez semmi közöm. A reggeli feladatom, ami alig pár óra előtt, még az este, vonzott, ami miatt fontosnak éreztem magam, ami hízelgett a hiúságomnak, most annak a pusztá gondolata is, egyszerre elkedvetlenített. Mint valami terhes, sőt bosszantó kellemetlenség, amit vállalnom kell. Jól emlékszem, mert furcsa módon, a kérdés megformulázásán magam is elképedve, egyszerre így jelent meg előttem a probléma: voltaképpen mi közöm hozzám, tudniillik ahhoz, aki tegnap még olyannyira én voltam? Tegnap még, Ráhel előtt, akivel itt egyedül mintha a kockás papírlapokon valami titoktalan, meghitt viszonyba kerültem volna.

S aztán, álmatlanul s az álmod nem is keresve, felrémlített előttem: vajon egyáltalán észrevett-e Ráhel engem? Hisz amint megérkeztünk, amint leszállt a kocsiról, faképnél akart hagyni. S aztán, a konvencionális jó modoron túl, egyáltalán kedves volt-e hozzám, mutatott-e valamiféle érdeklődést irántam? Akkor fontosságom kevély tudatával együtt a bor és a pezsgő is fejembe szállt. És még inkább a csillárok aranyos kódében az a minden idegemet bizsergésbe hozó káprázat, aki test, csont, hús, szín, hang, harapnivalóan közeli és mégis megközelíthetetlen, az a lány. S most, még itt a vendégszobai ágyamban is más se maradt belőle, mint ugyanaz a mardosó hiányérzet, ami akkor támadt rám, mikor ő elment és a hirtelen vákuumban, hol nincs miben megfogózni, nincs

mit látni, illetve nincs miért nézni, egyszerre csak Lajossal és a háziasszonyal egyedül maradtam az ebédlőasztalnál.

Megkísértem utólag feleleveníteni a részleteket: most úgy rémlett, hogy mikor felkelt, igazi sajnálkozás se érződött a hangjában. Mikor a kezét nyújtotta — kissé csontos az, de rövidek az ujjai —, épp csak megfogtam, s meglepetésemben azonnal már el is engedtem. És elment. Mindigre? Lehetséges, hogy mindigre.

Amikor végre eloltottam az ágyi lámpát, a sötétben, mely teljes és áthatolhatatlan volt, mert csupa vendéglátói gondoskodásból éjszakára becsukták az ablaktáblákat is, hirtelen eszembe ötlött: Ráhel egyetlen szóval se próbálta rábeszélni a középső Balog fiút, hogy zongorázzék, mert táncolni szeretnének. Lajos, az igen, és az anyja, a háziasszony is. De csak ők ketten. A másik kérdés, hogy a középső Balog fiú, a György mért nem akart nekünk zongorázni és mért menekült el az unszolás elől az ebédlőből, hangosan bölgve, mint valami tacskozó — ez már csak félálomban suhant át egyéb gyötrő kérdéseim között.

Az egyetlen, amire se virrasztva, se félálomban egyetlen gondolatot se vesztegettem, az az aratósztrájk volt, ami miatt a megyeszékhelyről ide kiküldtek.

Talán észrevetted te is, hogy nemegyszer épp arról, ami más esemény mellett mellékesnek látszik, utólag kiderül, hogy épp az vált fordulattá az életünkben. Sokszor épp az ilyen mellékesnek vélt dolgok nyitnak rést, amelytől új alakban, új jelentőségben és új kérdésekkel bontakozik ki előttünk mindaz, amit addig a saját személyes sorsunk kérdéseinek véltünk.

Nekem úgy tűnt, hogy épp csak elaludtam, mikor az költött fel, hogy meztláb, komikusan hosszú hálóingben ott állt az ágyam lábánál a vézna fiú, az a Balog György, aki elbögve magát rontott ki az este az ebédlőből. Már egy ideje figyelhette álmomat. Engem az ébresztett fel végleg, hogy miután az egyik ablaktáblát félig kinyitotta, szemembe szűrt a rám sütő nyári nap. A fiú azonban, mintha csak tél volna, láthatóan didergett.

— Megjöttek a csendőrök — mondta suttogva, mint aki titkot árul el. — Lóháton. Szuronyos puskákkal. Pálinkát is kaptak. Sok pálinkát. A mi Lajcsinktól, s aztán ő is lóra ült.

Káromkodtam egy cifrát, s csak egy gondolatom volt, hogy utolérjem őket. A szolgálati szabályzat, ha egyszer beidegezted, több a tíz parancsolatnál. Becsület kérdése. Minden éjszakai gondom, gondolatom mint ha csak lefűjták volna rólam. A rámbízott csendőrök — nélkülem! A felelős, a parancsnok nélkül! Kiugrottam az ágyból, pillanatok alatt megmosdva, felöltözve. — Befogatni a bricskát — sürgettem. De a hálóingés fiú nem mozdult mellőlem, ott topogott körülöttem. — Szerettem volna valamit mondani — motyogta. — Valami nagyon fontosat.

— Lovat szerezni nekem mindjárt, vagy befogatni a bricskát — hangoztattam csak.

Kintről a fiú mamája, a háziasszony megbotránkoztatott, éles sikoltó hangja hallatszott:

— Gyuri, na ilyet, Gyuri...

Az tele torokból kiáltott vissza: — Jövök már.

Aztán a sietségtől elfulladva, hangját tompítva, állta el az utamat, s valamit, pontosan emlékszem, emlékeztettem őt is aztán a hadifogság-

ban a nagyképű szóra — a megoldatlan agrárkérdésről motyogott végső elszántsággal, hogy kappanhangú izgalommal gyorsan még hozzátegye: — Tetszik tudni, nálunk nincs szabadság, hanem rabság. Tetszik tudni, szeretni kell az embert, tetszik tudni, tisztelni kell.

Csak feltartóztatott, félretoltam volna akkor is, ha a zavaros intelmei érdekelték volna.

Persze, hogy akadt számomra a Balog házban büszke fejtartású nyerges ló. A ház szemüveges, kövérkés úrnője nagy hangosan amiatt sópánkodott, hogy a gondosan elkészített reggeli nélkül indulok útra. De rajta kívül, kezdve Mihály kocsison a sanda pillantású, meglehetősen nagyszámú női cselédekig, még jó reggelt is csak az kívánt — és az is csak a foga közül —, aki az üdvözlést nem tudta elkerülni. Most minden másképpen festett, mint mikor érkeztem, és jöttömre pillanatok alatt pazar fényben gyulladt ki az úri ház minden ablaka. S szemben a rézrudas, szőnyeges előszoba bejáratával, a kopasz és kopott sárga lépcsőkön piacról jöve vagy piacra készülve, szatyorral a kezében kiászott, feketébe öltözött nő állt komoran, mint később megtudtam, Ráhel anyja. Még csak meg se biccentette a fejét. Úgy tett, mintha észre se venne, holott szeme láttára, a kapu aljában pattantam fel a lóra, miközben Mihály kocsis majdnem ugyanolyan sötét képpel a kengyelvasat tartotta. Az egész házat — kivéve a változatlanul szívélyes háziasszonyt — nyilván az előttem járó vidám csendőrök nyomán szállta meg valami szorongó ellenséges idegenség. Majdhogy el nem felejtettem a legfontosabbat:

— Merre az uradalom?

Sarkammal a vékonyában nekiiramodott a barna csődör. Vágtattam, csalódottan, elkeseredetten, mondhatnám dühösen. A hirtelen komorrá vált Balog ház és általában magam és minden miatt elégedetlenül. Utol kell érnem csendőreimet, akiknek, ha megmondták, hogy még alszom, akkor az őrmesterük azért indult előttem, mert borsot akart törni az orrom alá és megmutatni, hogy mint afféle újdonsült „kölcsonvett” hadnagy, felesleges vagyok. Őket mindenestre a legidősebb Balog fiú vezette, neki nem kellett, mint nekem, minden keresztútnál sunyi parasztoktól kérdezni az utat.

Mire kiértem, már messziről bosszúsán láttam, hogy ott semmi dolgom. A kaszák vágták a rendet, mögöttük kendős asszonyok — az útszélen pedig glédában, lábhoz tett fegyverrel, a csendőrök sisakjának kakastollán játszott a nap tűző fénye. Ha nem látom a csendőröket, akik a fényes szőrű lovaikat fákhöz kötötték, azt hittem volna, hogy még mindig nem értem el az uradalomig a sztrájkoló aratókkal. A lovak nyerítésén kívül csak az egyazon ütemre suhintó szorgalmas kaszák pengése hallatszott a néma, meg-meghajló aratók és a végtelen sárga búzaföldek csendjében.

Az őrmestert semmi rossz szándék se vezette irántam. Ellentétben velem, neki már megvolt a gyakorlata. És a begyakorlott humora is, amint, az őrmester hivatalos jelentését követően, az ez alkalomra bricseszna drágót öltött Lajos nekem, mintha régi ismerősök volnánk, lelkes elismeréssel számolt be, miközben belémkarolva fel-alá sétált velem az útszéli nyárfasor sovány árnyékában.

A csendőrőrmester már nem a fiatalok közül való, kissé deresedő, nagy szál ember — a riadalomra, amit a szabad ég alatt heverésző mezít-

lábás vagy bocskoros nők között a kakastollasok érkezése keltett — az őrmester leszállt a lováról, puskáját fához támasztotta, és ahogy meglett idősebb férfihez illik, barátságos beszédbe elegyedett az emberekkel, mert — mint mondta — a hatóság küldte ki, hogy az igazságot keresse. Eleinte hallgatva, bizalmatlanul nézték, amint maga mögött a lóháton ülő csendőrökkel, szóra akarta bírni az embereket. Sok volt köztük a tót. Elsősorban a magyarokkal akar szót érteni — mint mondta —, magyar ember a magyarral. És akkor lassan megindult a beszéd. Előbb elvétve csak egy-kettő szólalt meg, aztán a lármában még az asszonyok is. Hogy nemcsak télre, hanem már őszre se lesz mit enniük, az uraságnak is belátással kell lennie, nem igazság az, hogy kora hajnaltól késő estig semmiért dolgozzanak. A halántékánál deresedő őrmester szépen, figyelmesen, bólogatva hallgatott — s aztán rámutatott őt magyarrá meg az egyik asszonyra. A csendőrök pedig mintegy vezényszóra, leszálltak a lóról, körülfogták az őt magyart és sorjában, egymás után mindegyiket a majorból előkerített lócára fektették, rá is kötözték, s aztán kezdődött a tánc, bikacsókkal a meztelen ülepükre. A végén még, mindenki szeme láttára, nagyokat nevetve felhajtották a visongó, jajgató és sikoltozó asszony szoknyáját is és arra is tizenötször csapott le a bikacsók. A deresedő őrmester azután azon a nyugodt, bátorító atyai hangján megkérdezte a körülállókat: — Kinek van még panasza? Akinek nincs, az fogja meg a kasza nyelét, de tüstént...

Lajos elismerően ismételte: — Vén róka. Tudja, hogy kell elbánni velük. És van humora, az biztos. Nem?

Meg kell vallanom, hogy engem soha az, amit szociális kérdésnek neveznek, sohasem izgatott. A boldogult apám a földművelési minisztériumban volt osztályvezető; rosszul fizetett, szegény ördög, de dzsentrí, aki belőlem, az egyetlen fiából is urat akart nevelni. Kaszt voltunk. S az én fejemben a világ valahogy úgy tükröződött, hogy voltak úriemberek, született urak — s ami azokon kívül történik, nem tartozik rám. Ūrnak lenni azt jelentette, hogy nyüzsgő mellettünk, körülöttünk, velünk egyazon glóbuszon másféle, gusztustalan lények sokasága, mosdatlanok és modortalanok, de különböző szükséges szolgálataik által számunkra többé-kevésbé nélkülözhetetlenek. Ez nem volt afféle tudatos gondolatsor, inkább készen kapott, öröklött, ösztönös világnézet.

Ez az ostoba, fantáziátlan, önelégült magatartás volt az oka, hogy reggel a hosszú hálóingos középső Balog fiú hisztérikus dadogása vagy rimánkodása egyszerűen terhemre volt. Untam. Az aratósztrájk, még az este is, mikor még hancegtem a markos csendőrlegényekkel, akik értik a csíziót — inkább modor, sokszor hallott és nyeglén megismételt, kérkedő szólam volt, amivel méltóvá akartam magam tenni az előlegezett, hízelgő és oly kellemes ünneplésre. Hihetetlen, hogy mennyire fantáziátlan egy magamfajta ifjú ember. Valami kárhozatos rendetlenkedést kell megszüntetni, szép szóval, fenyegetéssel, tekintéllyel — ez volt nagyjában a fölületes és határozatlan elképzelése annak a zöld ifjúnak, aki addig a reggelig én voltam. De abban, ahogy reggel lóhalálában vágattam, volt talán már valami be nem vallott, rosszat sejtő nyugtalanság, sőt szorongás is — mindenesetre irritált Balog Lajosnak az őrmester bravúráért vagy ahogy ő mondta, humoráért való kamaszos röhögéssel kísért lelkesedése. És most, mikor karjával karomban, az útszéli nyárfasorban tett sétálgatásunk után, kívánságomra együtt men-

tünk s álltunk meg a pajta ajtajában, ahol az öt férfi és az a bizonyos asszony hosszában, egymás mellett, nyögve s a fájdalom miatt valamennyien hason feküdtek a földön, s a mezítelen lábuk megkeményedett, kerges talpa volt az, amit először megpillantottam — a nyomorokra vert emberek és a tizenkét lábfej a begörbült ujjakkal, védtelenül és tehetetlenül s mind a pajta ajtaja felé a talpával — a testek homályban, csak a tizenkét talp a szemem előtt — ez, ez az, amit azóta is az emberi kiszolgáltatottság szimbólumának, érzek s amit meg kellene, de megrázóan tárgyilagosan kellene megfesteni —, a szemem a talpakra tapadt, és hirtelen támadt ellenszenvvel téptem ki karom a Balog Lajos izmos karjából.

Az események előszeretettel torlódnak. Úgy is mondhatnám, hogy az ember jó ideig úgy éli az életét, mint ahogy „mások”, hogy aztán rárontson a felfedezés, miszerint buta volt, vak és süket — és akkor és attól fogva többé semmi se egyszerű. Se Ráhel, se a tegnap még kedvesen snájdig Balog Lajos, se a saját hadnagyi rangja. És rémületessé válik tizenkét szótlantul, siralmasan, kiszolgáltatottan felénk fordított emberi talp is, mint valami istent, embert és személy szerint bennünket felmenthetetlenül lesújtó vád. S többé és soha többé nem lesz valami kerek az, ami addig gondtalanul egész volt, és ami roppanva vagy hangtalanul egyszerre csak eltört benned. A Biblia naiv, mikor isten szájába adja a kérdést: Hol van Ábel, a te testvéred? — mintha a bűn lábujjhegyen járna, hogy ne vegyék észre. Az én tapasztalatom szerint a valóságban a bűn életvidám, joviális, tetszeleg magának, mint a suhanc, aki nem bír a jókedvével. Ezt azért mondom, mert később azt beszéltek nekem, hogy Balog Lajosnak magának is kedve támadt, hogy elsőnek verjen rá a még mindig szemrevaló, csendőrkezek alatt ficáncoló asszonynak a lemeztelenített, két kerek kalácsként domborodó ülepére. Gusztusosnak találta, és nem akarta, hogy míg mások mulatnak, ő csak tétlen, mafla néző maradjon. Sose kutattam, hogy igaz-e, nem-e. Ha igaz, csak arról van szó, hogy az ifjú ember nem akarta elszalasztani az ilyen élvezetnek ezt az ő életében első és páratlan alkalmát.

Szóval, így volt ez az aratósztrájk letörésével. Balog Béni hanyatt-homlok elmenekült előle Pestre, valahogy így próbált nem bűnrészes lenni. Őszintén irtózott minden brutalitástól. Kibújt a szög a zsákból, mondtad te. A magam részéről már nem vagyok ilyen szigorú. Nem, már önvédelem okából sem. Hosszú életem alatt túl sokszor bújtam el, túl sokszor nem avatkoztam bele, ha arról volt szó, hogy mások kerüljenek a pokolba, áldozat vagy bűnöző minőségében. Így tettem akkor is, mikor az uradalomból nem mentem vissza Kapuvárra, a Balog házba. A barna csődörömet az egyik csendőrrre bíztam, hogy visszavigye a Balog házba — én meg az ő lován tértem vissza egyenest a megyeszékhelyre.
